

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

Problematika studia kultury u šimpanze učenlivého
Magisterská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autor: Bc. Jakub Tichý

Vedoucí práce: doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „*Problematika studia kultury u šimpanze učenívého*“ vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne. 29.3.2018

Podpis

Poděkování:

Děkuji panu docentu Soukupovi za vedení práce. Dík patří mé rodině, která mě během celého mého studia vždy vytrvale podporovala a Elišce jak za gramatickou, tak především emociální podporu.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Bc. Jakub Tichý</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Kulturní antropologie - Sociologie</i>
Obor obhajoby práce:	<i>kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Problematika studia kultury u šimpanze učenívého
Anotace práce:	Práce představuje ucelený pohled na oblast bádání u možného kulturního chování šimpanze učenívého. V textu se ukazuje problém konceptualizace definice kultury jako zásadní limit při zkoumání šimpanzího chování. Dále se text zabývá historií výzkumu otázky kulturního chování u zvířat a jeho kritickým hodnocením. V práci je zkoumána etnografie šimpanzů a její metody při získávání dat o behaviorálních procesech šimpanzů. Etnografie šimpanzů je zohledňována v kontextu antropologie, jako vědy která ji silně ovlivnila. Jsou kriticky analyzovány etnografické a laboratorní výzkumy o chování šimpanzů a jejich intepretace směřující ke kultuře. Charakter práce je teoretický, proto byla jako metoda zvolena komparace přístupů ke zkoumání kultury u šimpanzů a jejich kritické zhodnocení. Výsledkem práce jsou poznatky, které ukazují, že kultura u šimpanzů je tématem, díky kterému můžeme lépe pochopit evoluci člověka a jeho postavení v procesu biologické a kulturní evoluce. Na

	<p>základě komparace a kritického zhodnocení studií o kultuře u šimpanzů se ukazuje, že kognitivní blízkost člověka a šimpanze učenlivého je bližší než se zdálo. Rozdíly, které jsou mezi kognitivními dispozicemi člověka a šimpanze tkví především v kompetenci sociálního učení a to v procesech imitace a emulace. Dále se také ukázalo, že rozdíl panuje v míře konformity jednání, kdy lidé jsou ochotní více opouštět tradiční způsoby řešení problémů, jež se praxí v populaci ukotvili.</p>
Klíčová slova:	Šimpanz učenlivý, kultura u zvířat, antropologie, primatologie, kulturní evoluce, etologie, evoluce, imitace, emulace, sociální učení
Title of Thesis:	The Issues of Studing Common chimpanzee culture
Annotation:	<p>The thesis presents a comprehensive view of the field of research on the possible cultural behavior of the common chimpanzee. The text presents the problem of conceptualizing the definition of culture as a fundamental limit in the investigation of chimpanzee behavior. Furthermore, the text deals with the history of research into the issue of cultural behavior in animals and its critical assessment. The thesis explores the ethnography of chimpanzees and its methods in obtaining data on behavioral processes of chimpanzees. The ethnography of chimpanzees is taken into account in the context of anthropology, as a science that has strongly influenced it. Ethnographic and laboratory research on the behavior of chimpanzees and their culture-oriented intents are critically analyzed. Character of the thesis is theoretical, therefore it was chosen as a method of comparison of approaches to the investigation of the culture of chimpanzees and their critical evaluation. The result of the work is the knowledge that shows that the culture of chimpanzees is a topic that enables us to better understand the evolution of man and his position in the process of biological and cultural evolution. On the basis of a comparison and a critical evaluation of the Chimpanzee culture studies, it turns out that the cognitive closeness of the human and the chimpanzee is closer than it seems. The differences between the cognitive dispositions of man and the</p>

	chimpanzee lie primarily in the competence of social learning, namely the processes of imitation and emulation. It has also been shown that the difference lies in the degree of compliance of the negotiations, when people are more willing to abandon the traditional ways of solving the problems that have been anchored in the population.
Keywords:	Common chimpanzee, animals culters, anthropology, primatology, cultural evolution, etology, evolution, imitation, emulation, social learning
Názvy příloh vázaných v práci:	
Počet literatury a zdrojů:	95
Rozsah práce:	93 stran

Obsah

Anotace	5
Úvod.....	9
1. Antropologie je jen pro člověka	10
2. Kultura mimo člověka?	12
3. Antropologie jako hledání definice kultury.....	13
3.1. Kultura jako dědictví	17
3.2. Kultura jako sociální učení	18
3.3. Kultura jako vzorce chování	19
3.4. Kultura jako víra	21
3.5. Kultura jako informace.....	22
3.6. Kultura jako prostředí	24
4. Za hranice lidské kultury	25
4.1. Nástroj dělá člověka.....	27
5. Sýkorky, Imo a počátky kulturní primatologie	28
6. Antropologové a kultura u zvířat	36
7. Etnografie šimpanzů	37
7.1. Antropologický terénní výzkum	38
7.2. Pomocné vědy etnografické	43
7.2.1. Antropologie	45
7.2.2. Archeologie	46
7.2.3. Psychologie	48
7.2.4. Zoologie.....	50
8. Etnografie šimpanzů v terénu.....	54
8.1. Získávání dat	56
8.2. Behaviorální diverzita šimpanzích populací.....	60
9. Sociální učení u šimpanzů	67
9.1. Imitace vs. emulace a kumulativní kultura	69
9.2. Jiné formy kulturní transmise skrze sociální učení	71
9.3. Identita a konformní chování.....	75
Závěr	81
Literatura:	83

Úvod

*“To nejde vymanit se z přírody jen tak trochu,”
pokračoval Šajlok.
“Bud’ všechno, nebo nic, bud’ lidské hodnoty nebo opice.”*

(Howard Jacobson)

Zkoumání problematiky kultury u šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*)¹ jsem si jako téma své magisterské práce vybral z následujícího důvodu. Zkoumání kultury šimpanzů (případně i dalších druhů) považuji za aktuální antropologické téma. Je samozřejmě neoddiskutovalné, že klasickému dualismu člověk a zvíře neboli kulturní a nekulturní se věnují autoři již od dob antických filozofů. Avšak až s rozvojem terénních výzkumů v primatologii, které se realizovali v druhé polovině dvacátého století, s rozvojem laboratorních experimentů, kognitivní a komparativní psychologie a v neposlední řadě evolučních teorií kultury lze behaviorální procesy našich nejbližších příbuzných zkoumat na důsledné empirické úrovni. Cílem práce je představit zásadní problémy, se kterými se badatelé při zkoumání kultury u šimpanze potýkají. Jedním z hlavních problémů je konceptualizace pojmu kulturu. Ukážu proto jednotlivé přístupy a kriticky je budu analyzovat. Důraz bude kladen jak na teoretickou část zkoumání, tedy na zmíněná konceptuální východiska kultury, tak na metodologické přístupy a to především na etnografii šimpanzů. Kriticky zhodnotím klíčové studie a představím soudobé pole bádání se zaměřením na sociální učení, identitu a konformitu. Tématem práce tedy je zkoumání možné kultury u šimpanze učenlivého z pohledu kulturní antropologie a s využitím poznatků, které jsou k dispozici z primatologických studií, kognitivní a srovnávací psychologie. Vycházet budu z tradic evolučních teorií kultury, ve

¹ Pro čtenářský komfort budu od teď používat pouze označení šimpanz.

kterých se pracuje s kulturou jako s evolučním procesem, který má podobné charakteristiky jako evoluce biologická. Jelikož se jedná o teoretickou práci, budu provádět kritickou komparaci jednotlivých přístupů a upozorňovat na jejich limity a nedostatky. Struktura práce je rozdělena na několik na sebe logicky navazujících částí. V první části se budu zabývat problematikou definice kultury v antropologii a poukážu na exkluzivistický charakter definic, které vydělují jiné živočišné druhy. Následně představím prvotní studie, které se studiem kultury u non-humáních druhů věnují. Ukážu, jak na tyto studie reagovala antropologie a jak postupně docházelo ke sblížení primatologie a antropologie. Představím etnografii šimpanzů a budu ji porovnávat s etnografií tak, jak ji známe ve vztahu ke kulturní antropologii. Poslední část práce se bude věnovat konkrétním studiím a jejich interpretacím. Text si neklade za cíl definitivně problém rozhodnout otázku kultury u šimpanzů, ale srozumitelně představit současný stav této antropologické otázky.

1. Antropologie je jen pro člověka

Kulturní antropologie je holistickou vědou o člověku, která pracuje s biologickou, sociální, kulturní a individuální stránkou člověka. Zkoumá jednotlivé lidské kultury, ať se zaměřením na konkrétní kulturu či provádění komparace mezi jednotlivými kulturami². Jejím dalším zájmem je zkoumání kultury jako svébytného fenoménu a snaha vysvětlit původ a mechanismy, skrze které kultura funguje. Tato aspirace na vědecké poznání kultury nedá nadneseně řečeno spát (nejen) antropologům, velmi jednoduše toto můžeme pozorovat na slovníku Oxfordské univerzity, kde si kultura drží údajně

² Soukup, Martin. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. V Praze: Karolinum. Str. 18

pomyslné zlato za nejvíce revidované slovníkové heslo.³ Dějiny antropologie můžeme vykládat různými způsoby, ať už jako nástroj kolonizačních praktik⁴, pomocný politický aparát v problematice rasismu⁵ nebo snaha o popsání výjimečnosti člověka mezi ostatními živočišnými druhy. Těchto interpretací bychom mohli najít nespočet. Pro tuto práci je důležitá jedna interpretační linie – dějiny antropologie jsou zároveň dějinami kultury.

Proč zkoumat kulturu mimo lidský druh? Z podstaty antropologie jako vědy o člověku nemusí dávat studium chování šimpanzů učenlivých zdánlivě smysl. Lze namítnout, že pro studium šimpanzů máme jiné vědy zahrnující zoologii, primatologii, etologii nebo sociální psychologii. Odpověď je nasnadě, jednak z důvodu toho, že šimpanzi jsou naši nejbližší evoluční příbuzní, může tak skrze ni lépe pochopit evoluci člověka. Zde bych se rád vyhnul dezintreptaci, že genetická podobnost se šimpanzi má pro člověka morální či politické důsledky, jedná se pouze o číslo podobnosti, které je okolo 97–98 %, záleží na metodice konkrétního výzkumu.⁶ Ostatně jak dále poznamenává biologický antropolog Jonathan Marks:

„sama struktura DNA dvou různých druhů se ze své podstaty nemůže lišit více než 75 %, bez ohledu na rozdílnost srovnávaných druhů. Naše DNA je tedy více než 28 % podobná například DNA pampelišky.“⁷

Nelze tedy metaforicky říci, že člověk je z 98 % šimpanz a 2 % jsou lidství, stejně tak nelze říci, že šimpanzi jsou z 98% lidmi a z 2% šimpanzi. Etolog Stanislav Komárek k tomu poznamenává, že zkoumání přírody častěji více

³ Boesch, Christophe. (2012). *From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates*. The Oxford Handbook of Culture and Psychology. Str. 677

⁴ Pels, Peter. (1997). The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality. In *Annual Review of Anthropology*. Vol. 26. Str. 163

⁵ Soukup, Václav. (2004). *Dějiny antropologie: (encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Karolinum. Str. 336–367.

⁶ Marks, J. (2006). *Jsmé téměř 100% šimpanzi: lidoopy, lidé a geny*. Praha: Academia. Galileo. Str. 48

⁷ Tamtéž. Str. 15

vypovídá o nás samotných, provádíme tzv. sociomorfní modelování. Příroda se stává se naším zrcadlem, musíme mít tak stále na vědomí, že do ní přenášíme naše projekce.⁸ Dalším a pro mou práci zásadnější důvodem je studium šimpanzů kvůli kultuře jako klasickému objektu zájmu antropologie. Uvedeným vědním disciplínám a vědním oborům přestaly na základě pozorovaných jevů od padesátých let minulého století stačit jejich metodologické a terminologické aparáty na deskripci dat, které v terénu získaly a začaly používat terminologii (později i metodologii), která zasahovala mimo jiné právě do kulturní antropologie. Antropologie na tuto situaci byla částečně zvyklá, její pozice jako hlavního arbitra přes kulturu byla už oslabovaná skrze další sociální a humanitní vědy. Otázka pro antropologii byla jiná a o to zásadnější. Byl zpochybněn základní antropologický axiom – kultura je výsadní pouze našemu druhu, který nazýváme *Homo sapiens sapiens* a vyděluje člověka z říše zvířat⁹. Námět rozdílu mezi člověkem a šimpanzem, hledání hranic mezi lidskostí a zvířecostí je ostatně i častým námětem v literatuře nebo filmovém průmyslu, dílo *Planeta opic* je ikonické ať už ve své knižní nebo filmové podobě.

2. Kultura mimo člověka?

Studium chování šimpanzů a případně jiných živočišných druhů a dávání je do spojitosti s kulturou je v současné době hojně diskutovaná otázka.¹⁰ Důvod, proč na zmíněnou otázku nenacházíme spolehlivou odpověď, tkví v problematičnosti definice kultury. Kulturou u šimpanzů se zabývá pestrá

⁸ Komárek, S. (2008). *Příroda a kultura: svět jevů a svět interpretací*. Vyd. 2., V nakl. Academia 1., rozš. Praha: Academia, 2008. Galileo. Str. 114-119

⁹ Boesch, Christophe. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee? In *Evolutionary Anthropology*. Vol. 12. Str. 82

¹⁰ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 45 - 458

škála humanitních, sociálních a přírodních věd. Každá z těchto věd, ale také i jednotliví autoři zastupující stejný vědní obor, definují kulturu odlišně s ohledem na jejich vlastní paradigmatický směr.

Stručně řečeno, debata o kultuře u šimpanzů začíná na dvou fundamentálních antropologických otázkách „co je kultura?“ a „proč je kultura?“. Odpovědi na tyto otázky nám určí, co máme v terénu případně v laboratoři hledat a také jakým způsobem získaná data interpretovat. Tato kapitola proto představí základní přístupy ke kultuře a rozdělím v ní definice kultury do konkrétních kategorií. Stejně jako jiní autoři se totiž domnívám, že ať už se „badatel připojí k zastáncům nebo odpůrcům myšlenky, že i zvířata by mohla být nositeli kultury, studium takového chování zvířat, které alespoň po nějaké stránce lidskou kulturu připomíná, přispívá následně k porozumění struktury, funkci a evoluci kultury lidské“.¹¹

3. Antropologie jako hledání definice kultury

Pro demonstraci nesnází s definováním kultury se nabízí kanonický text A. L. Kroebera a Clyde Kluckhohna *Culture, a critical review of concepts and definitions*, který se stal pro představení problému definice kultury nejen v antropologii stěžejním titulem. Kroeber s Kluckhohnem jej publikovali v roce 1952 a systematizovali v něm 164 definic kultury.¹² Autoři definice rozdělili do několika kategorií např. deskriptivní, historické, normativní, psychologické či strukturální etc. Pro účely této práce poslouží souhrn Kroebera a Kluckhohna jako ilustrace jednoho ze společných rysů definic kultury, a to je kultura jako exkluzivistická kategorie (souběžně se dá vnímat

¹¹ Ovčáčková, Lenka. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. Str. 281

¹² Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 149

jako antropocentrická). Jak již bylo uvedeno, autoři představují celkem 164 definic kultury, se kterými pracovali tehdejší badatelé. Abych dokázal exkluzivistický (antropocentrický) charakter definic, zaměřil jsem se na výskyt klíčových slov v definicích¹³, které explicitně vydělují jiný živočišný druh.

Seznam zahrnutých klíčových slov a jejich překlad:

Man – muž, osoba

Men – lidstvo, muži

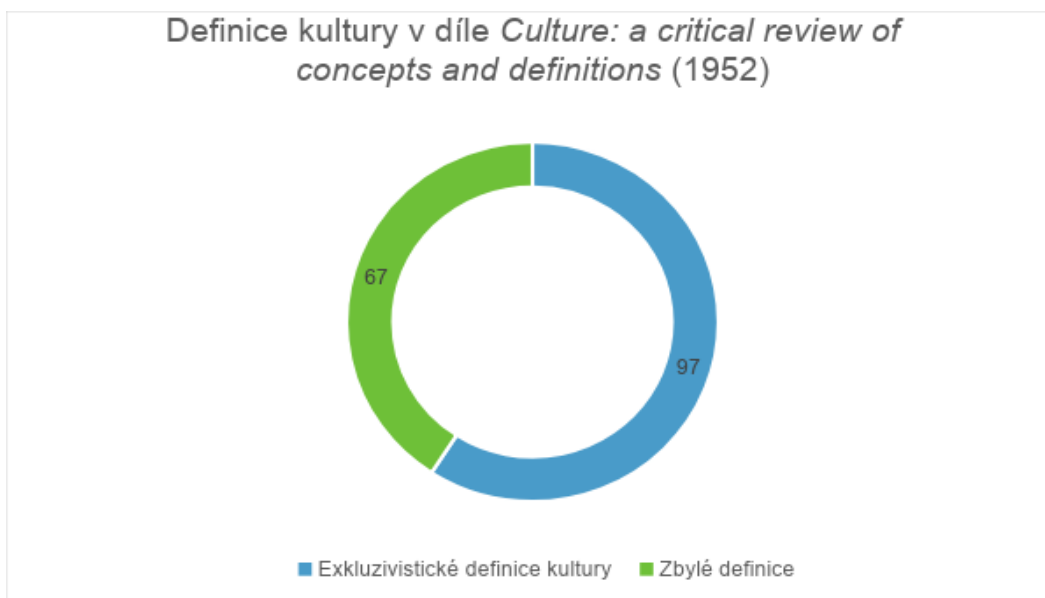
Mankind – lidstvo

People – lidé

Human – člověk

Počet exkluzivistických definic s klíčovými slovy: 97

Zbylé definice: 67 (viz graf č. 1)

Graf č. 1 Poměr exkluzivistických definic kultury vůči ostatním definicím v díle *Culture: a critical review of concepts and definitions* (1952)

¹³ Tamtéž. Str. 41-141

Pro ilustraci exkluzivistického charakteru uvádím tři definice od Kroebera, Kluckhohna a Brysona:

„[Kultura je] množství naučených a předávaných motorických reakcí, zvyků, technik, ideí a hodnot — a chování, které vyvolává — to je to, co tvoří kulturu. Kultura je speciální a exkluzivní produkt lidí a jejich distinktivní vlastností v kosmu.¹⁴

„Kultura se týká distinktivního způsobu života skupiny lidí, je jejich kompletním designem pro život.“¹⁵

„Kultura je lidská energie organizovaná do opakujících se vzorců chování.“¹⁶

Zbylé definice kultury, tj. 67 definice, explicitně nevydělují jiné živočišné druhy, část z nich však pracuje s pojmy jako společnost (society), člen společnosti (member of society), skupina (group)¹⁷, což jsou pojmy, které se vážou v původním smyslu na člověka. Nelze tedy s jistotou říci, že nejsou exkluzivistické, ale pro potvrzení či vyvrácení by bylo třeba zohlednit názorové školy, z nichž autoři vycházejí a jejich chápání zmíněných konceptů, ale tyto podrobnosti nejsou pro tuto práci třeba.

Důvody, proč vytvořit exkluzivistickou kategorii kultury pro člověka, můžeme nalézat napříč kulturami a lidskou historií, například evoluční biolog Stephen J. Gould ji ve svém text pro New York Times nadneseně pojmenovaná jako „zlatou bariéru“ mezi člověkem a zvířetem¹⁸. Kultura jako dělící linie mezi člověkem a zvířetem je dána skrze náboženské přesvědčení,

¹⁴ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 44

¹⁵ Tamtéž, s. 51

¹⁶ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University, s. 72

¹⁷ Tamtéž, s. 41–78

¹⁸ Gould, S. J. (1999, 2. červen). The Human Difference. *The New York Times*. Citováno 15. ledna 2018. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1999/07/02/opinion/the-human-difference.html>

filozofické koncepty, představitelé filozofické antropologie Helmuth Plessner a Arnold Gehlen, například viděli člověka jako bytost nedostatku a kulturu jako mechanismus ke kompenzaci limitů těla.¹⁹ Dále můžeme zmínit kulturu jako ideologický nástroj pro ospravedlnění koloniálních praktik – označení nativních obyvatel Severní a Jižní Ameriky, Afriky či Austrálie jako nekulturních vedlo k odebrání jejich možnosti být považováni za členy společnosti a lidství jim bylo odepřeno²⁰. Velice výstižně tento problém popsal francouzský spisovatel Vercors ve svém utopickém románu z roku 1958 *Nepřirozená zvířata*:

„Člověk není člověk jakýmsi přirozeným právem, ale naopak, že než je někdo ostatními lidmi uznán za člověka, je třeba, aby se podrobil jakési zkoušce, jakémusi zasvěcení. Lidstvo se podobá velmi uzavřenému klubu: to, co nazýváme lidskostí, je definováno jenom námi samotnými. Naše vnitřní předpisy platí jen pro nás samy.“²¹

Na definice člověka lze nahlížet ze dvou perspektiv. Můžeme lidstvo definovat skrze biologii jako taxon *homo sapiens sapiens* v soustavě ostatních druhů. Tento pohled se dá považovat za inkluzivní kategorii. Druhý pohled na člověka je esenciální (v našem pojetí se dá považovat za exkluzivistický), protože přisuzuje člověku konkrétní esenci, jež jej vyděluje z říše ostatních druhů a staví jej mimo ně. Podle zmíněného Ramseyho je tímto právě kultura²².

Ramsey je jeden z hlavních teoretiků kultury se zaměřením právě na kulturu u zvířat. Představím proto jeho definice kultury tak, jak je systematizoval do

¹⁹ Stark, Stanislav (2008). *Filozofie člověka v historickém kontextu*. Plzeň: Katedra filozofie Filozofické fakulty Západočeské univerzity. Str. 79–84

²⁰ Todorov, Tzvetan (1996). *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Praha: Mladá fronta, Souvislosti. s. 180–181

²¹ Vercors. (1958). *Nepřirozená zvířata*. Praha. Mladá fronta. s. 152

²² Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 457

kategorií v článku *Culture in humans and other animals* (2013). Jeho práce se nezaměřuje pouze na šimpanze, ale obecně zkoumá limity přístupu, kdy je člověk jako druh *homo sapiens sapiens* vydělen kulturou z říše ostatních živočichů. Textů, které systematizují definice kultury do různých kategorií je nespočet, Ramseyho text jsem vybral podle jednoduchého klíče – s definicemi pracuje ve vztahu ke kultuře mimo lidský druh.

Ramsey upozorňuje, že i přes rozdílnost jednotlivých definic kultury mezi nimi nachází určité společné prvky. Dle něj můžeme rozdělit definice kultury do následujících kategorií:

Kultura jako dědictví, kultura jako sociální učení, kultura jako vzorce chování, kultura jako víra, kultura jako informace, kultura jako prostředí²³. Kategorie nyní představím tak, jak je popisuje Ramsey a rozšířím je o další autory.

3.1. Kultura jako dědictví

Kultura bývá často definována jako dědictví: „Kultura spočívá v těch abstraktních prvcích akce a reakce, které mohou být vysledovány až k vlivu jednoho či více kmenů (základů) sociální dědičnosti.“²⁴ Ramsey klade otázku, co je kulturní dědičnost? Dle něj máme toto kulturní dědictví chápat jako cokoli co není genetického původu. Napadá tento přístup, jelikož anticipuje, že v případě vyloučení genetických vlivů a prostředí nám zůstaneme kultura. Tento přístup je používán v etnografické metodě výzkumu kultury u zvířat a je kritizován jako nedostatečný, protože nelze nikdy zcela kontrolovat podmínky, a především nelze nikdy zcela

²³ Tamtéž.s. 459–461

²⁴ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 48

eliminovat vliv genetiky.²⁵ Ramsey svou kritiku dále rozvíjí a upozorňuje, že ne vše, co je negenetického původu, musí být nutně kulturou. Snaha vytvořit definici kultury skrze dědictví je dle něj nedostačující, jelikož tato definice říká o kultuře, co není namísto, aby uváděla, co je.²⁶

3.2. Kultura jako sociální učení

Kultura jako sociální učení je jedna z Ramseyho charakteristik, které se objevují v prvních definicích kultury: „Kultura spočívá ve veškerém přenášeném sociálním učení.“²⁷ Zároveň je otázka sociálního učení a jeho důležitosti pro kulturu stále aktuální otázkou v soudobém bádání.²⁸ Neznamená to však, že sociální učení je jedinou podmínkou pro kulturu. Tento proces je pojímán z pohledu mechanismu, jež umožňuje předávat kulturu dalším generacím. V rámci této charakteristiky se tak debata vede především o tom, jakým způsobem se kultura přenáší, jak funguje kulturní přenos, zdali dochází opravdu k sociálnímu učení (a pokud ano, jak funguje) nebo zdali jen nepozorujeme individuální učení.²⁹ Dále se vedou debaty zdali u zvířat sociální učení funguje na úrovni imitace či emulace, jelikož imitace vede ke kumulativní kultuře, která je naprosto zásadní pro lidský druh.³⁰ Pokud totiž přijmeme, že sociální učení je charakteristické pro kulturu, museli bychom přisoudit kulturu dalším druhům, protože toto chování

²⁵ Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology and Evolution*, 21(10). s. 542

²⁶ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 459

²⁷ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 58

²⁸ Boesch, Ch., & Tomasello, M. (1998). Chimpanzee and Human Cultures. *Current Anthropology*, 39(5). s. 591

²⁹ Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology and Evolution*, 21(10). s. 544

³⁰ Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 195–196

vykazují i další tvorové jako jsou delfíni, kosatky či některé ptačí druhy.³¹ Z tohoto hlediska se tedy zdá, že vymezit kulturu pouze jako sociální učení nelze.³²

Zmínil jsem kumulativní kulturu, proces učení – imitace a emulace, kulturní transmise. Těmto procesům a jevům budu v dalších kapitolách věnovat větší pozornost, protože je to zásadní pro pochopení kultury ve spojitosti s evolucí biologickou i kulturní. Nicméně v této kapitole by bylo čtenářsky nekomfortní je více rozvádět.

3.3. Kultura jako vzorce chování

Definovat kulturu jako souhrn návodů, jak žít, jako konkrétní vzorce chování, které můžeme nacházet v konkrétní kultuře a jsou pro ni unikátní, jelikož při provedení komparace je nenajdeme v kulturách jiných, je již klasický přístup, který vyústil v kulturním relativismu v díle americké kulturní antropoložky Ruth Benedictové jasně nazvaném *Kulturní vzorce* (1934). Podle Ramseyho je to přístup jak antropologů, tak i biologů (především etologů), který se objevuje v okamžiku, kdy jsme schopni kontrolovat vstupy prostředí a vyloučit genetické vlivy.³³ Ramsey zmiňuje biology a jejich pohled na vzorce chování u zvířat, které se popisují v etologických studiích. Rád bych tuto myšlenku dále rozvedl. Antropologie se potýká s kritikou svých studií³⁴ ve kterých jsou vytvářeny přesné a především rigidní popisy kultur, které podle Johannese Fabiana stavějí „druhého“ mimo náš čas, do tzv. jinočasu a tím se stávají objekty mocenských

³¹ Laland, K. N., et al. (2006). The Animal Cultures Debate. *Trends in Ecology and Evolution*, 21(10). s. 543-544

³² Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 459

³³ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 460

³⁴ Tato kritika souvisí s postmoderní antropologií.

praktik antropologie.³⁵ Tyto popisy zabraňují dynamice a vývoji kultury, tento přístup pak vede k exotizaci a akcentaci především rozdílnosti namísto podobnosti.³⁶ Pojdme tuto kritiku nyní aplikovat na etologické texty o šimpanzích.³⁷ Stejně jako antropologové, i přírodovědci popisují šimpanze ve stejných kategoriích, stejně jako lidem jim přisoudí určité vzorce chování, např. jak používají nástroje, jak funguje hierarchie ve skupině, jakým způsobem se navazují svazky, jak probíhá učení. Ponechme nyní stranou fakt, že říci o šimpanzích, že používají nástroje nebo že se navzájem učí a nezmínit, že jsou variace mezi jednotlivými skupinami – jak nástroje používají, jaké nástroje, jak probíhá učení etc.³⁸ je jako konstatovat to, že lidé komunikují a nezmínit, že se to děje skrze písmo, mluvené slovo, informační technologie nebo umění.

Chci říci, že stejně jako lidským kulturám je šimpanzím populacím odejmuta dynamika a možnost se vyvíjet. Jako příklad vývoje může sloužit změna, kterou pozorovala Jane Goodallová, když šimpanzi začali měnit své teritoria a celkově styl získávání zdrojů při konfrontaci s výzkumníky, kteří je krmili banány a jinou vysoce energetickou potravou.³⁹ Tuto událost budu dále zmiňovat v části etnografie šimpanzů.

Ramsey si v rámci kultury jako kulturních vzorců půjčuje slova amerického antropologa Clifforda Geertze, který říká:

„Na kulturu je nejlépe pohlížet nikoliv jako na komplexy konkrétních vzorců chování – zvyků, obyčejů, tradic, soustav chování – jak tomu dosud převážně bylo, ale jako na soubory řídicích mechanismů – plánů, návodů, pravidel,

³⁵ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 69

³⁶ Horáková, H. (2012). *Kultura jako všelék?: kritika soudobých přístupů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). s. 206 - 261

³⁷ Tímto nechci předjímat, že šimpanzi mají kulturu.

³⁸ Whiten, A., & Goodall, J., & McGrew, W. C., & Nishida, A., & Reynolds, V., & Sugiyama, Y., ... & Boesch, C. (1999). Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399. s. 683-684

³⁹ McGrew, W. C. (2004) *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York, NY, USA: Cambridge University Press. s. 96

instrukcí (toho, co počítačové inženýři nazývají, programy') – pro řízení chování.“⁴⁰

Pokud tedy z definice kulturních vzorců budeme kulturu nahlížet jako soubor projevů chování, pak pozorujeme pouze projevy kultury, ne však kulturu samotnou. Pokud chceme tedy pozorovat kulturu samu o sobě, je třeba sledovat důvody, které vedou ke kulturním vzorcům.⁴¹ Vytvořit definici kultury na základě kulturních vzorců je nedostatečné a limitující.

3.4. Kultura jako víra⁴²

Kultura jako víra, případně důvěra nebo přesvědčení, které jsou předávány skrze generace, je jedna z dalších definičních kategorií.

„Kultura je souhrn způsobů konání a myšlení, minulosti a přítomnosti sociální skupiny. Je sumou tradicí nebo předávaných přesvědčení a zvyků a předávaných postupů.“⁴³

Dle Ramseyho je definice kultury založené na kolektivní víře ve společné hodnoty, postupy a sdílené přesvědčení uplatňována především v 70. letech minulého století, kdy byly tyto definice propojeny s teoriemi významu a sémantiky. Je však toto řešením problému? Nevracíme se zpět k problematice kulturních vzorců a pozorování pouze projevů? Ramsey především upozorňuje na fakt, že k určitým mechanismům přenosu kultury není zapotřebí víra. Jako příklad uvádí imitaci, která je jednou z hlavních nástrojů přenosu kultury, a především nevyžaduje víru.⁴⁴ Kultura jako víra je

⁴⁰ Geertz, C. (2000). *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Sociologické nakladatelství. Praha. s. 57

⁴¹ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 460

⁴² Termín víra je zde použit ve svém nereligiozním významu.

⁴³ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 50

⁴⁴ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 460

možným epistemologickým problémem. Pokud je ke kultuře nutná víra, respektive její znalost, jak ji u zvířat zkoumat?⁴⁵

Zdá se tedy, že definovat kulturu skrze společnou víru není opět dostatečně vyčerpávající definice, jelikož člen kultury nemusí rozumět veškerým obsahům kultury, a přesto v souladu s nimi jedná. Právě kulturní přenos je jedna z fundamentálních otázek studia kultury zvířat a v práci se jí budu věnovat později.

3.5. Kultura jako informace

Kultura jako informace, kterou má jedinec uloženou ve svém mozku⁴⁶ je definice, kterou můžeme nalézt např. v díle antropologa Petera J. Richersona a biologa Roberta Boyda. Vycházejí přitom z evolučních teorií, které pojmají kulturu jako adaptační mechanismus člověka na své prostředí.⁴⁷

„Kultura je soubor informací, které získává jedinec od ostatních příslušníků svého druhu prostřednictvím učení, napodobování a jiných forem sociálního přenosu, jež jsou schopné ovlivňovat jeho jednání.”⁴⁸

Ramsey s jejich pohledem částečně souhlasí, především v tom, že definice kultury skrze informaci přináší symetrii mezi kulturu a geny. Jeho kritika směřuje k představě, že všechno, co je uloženo v lidském mozku je kulturní.⁴⁹ Zde se právě nabízejí evoluční teorie kultury a jejich hypotéza o lidské mysli vybavené moduly, které se vytvořili jako adaptivní mechanismy na řešení

⁴⁵ Tamtéž. s. 460-461

⁴⁶ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 461

⁴⁷ Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 197

⁴⁸ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 17

⁴⁹ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 461

konkrétních problémů našich předků.⁵⁰ Jak poznamenávají Richerson a Boyd:

„Lidská kultura je adaptivní systém, který se vyvinul jako odpověď na pleistocenní prostředí.“⁵¹

Pokud přijmeme hypotézy evolučních psychologů, je namístě se ptát, zda některé moduly, které ovlivňují naše chování, stále považovat za kulturní projevy, a ne pouze za instinktivní reakce. Jako příklad lze uvést reakci člověka na zvuk syčení hada, na něž člověk reaguje značně vystrašeně a zvuk auta, který nechává lidi spíše klidnými a v okolí silnic nenacházíme strachem zborcené davy. Mezinárodní zdravotnická organizace odhaduje, že na hadí uštknutí zemře celosvětově v rámci jednoho roku 81 tisíc až 138 tisíc lidí.⁵² Naproti tomu za volantem ročně zahyne okolo 1,3 miliónů lidí.⁵³ Smrt v autě je tak desátých nejčastějším důvodem úmrtí, na prvním místo se řadí ischemie myokardu s celkovým počtem 8,76 mil. k roku 2015.⁵⁴ Obava z hadů je tak možný relikv z pleistocenní doby, kdy se formoval náš mozek a šance na zabití hadem byla jistější než u neexistujícího dopravního prostředku nebo přemíra tuku v našem jídelníčku. Nelze tedy říci, že veškeré obsahy mozku jsou kulturními informacemi.

⁵⁰ Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 198

⁵¹ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 216

⁵² World Health Organization. (2018, 14. únor). *International focus on snakebite envenoming grows*. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: http://www.who.int/snakebites/news/International_focus_on_snakebite_envenoming_grows/en/

⁵³ Association for Safe International Road Travel. (n.d.) *Annual global Road Crash Statistics*. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: <http://asirt.org/initiatives/informing-road-users/road-safety-facts/road-crash-statistics>

⁵⁴ World Health Organization. (n.d.). *The top 10 causes of death*. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs310/en/>

3.6. Kultura jako prostředí

Ramsey zde pracuje s definicí od Willeyho:

„[Kultura je] část prostředí, které si člověk pro sebe vytvořil a které si musí sobě přizpůsobit.“⁵⁵

Kulturu můžeme považovat za část životního prostředí do něhož se člověk rodí a skrze něj přetrvává dále.⁵⁶ Ekologické podmínky mají nesporně vliv na člověka a jeho kulturní a biologickou evoluci. Člověk jako biologický druh *homo sapiens sapiens* se úspěšně adaptoval na prostředí celé Země. V tomto se myslím právem můžeme považovat za mistry mezi ostatními druhy. Adaptaci umožnila kultura, která však také zpětně ovlivňuje evoluci biologickou. Jako příklad je možno uvést omezenou míru trávení laktózy v dospělém věku původního obyvatelstva Jižní Ameriky a etnika Bantu, kde je toho schopno jen zhruba 10 % populace.⁵⁷

V rámci definice kultury jako prostředí Ramsey dále zmiňuje i vytváření kulturních artefaktů, které mohou nést kulturní významy.⁵⁸ Tyto kulturní artefakty jsou hmatatelné, ať už se jedná o stavby, nástroje, umění a další, avšak pokud budeme definovat kulturu jen skrze prostředí, budeme se dopouštět redukcionismu a definice nebude kompletní, jelikož nezachytí veškeré lidské projevy.

⁵⁵ Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: a critical review of concepts and definitions*. Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University. s. 64

⁵⁶ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 461

⁵⁷ Tishkoff, S. A., & Reed, F. A., & Ranciaro, A., et al. (2007). Convergent adaptation of human lactase persistence in Africa and Europe. *Nature Genetics*, 39(1). s. 31

⁵⁸ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 461

V této kapitole jsem chtěl ukázat, jak se dají jednotlivé definice kultury kategorizovat do skupin. Primárně jsem vycházel z textu Granta Ramseyho a dále jsem jeho kategorie kriticky rozvíjel a přidával další studie.

4. Za hranice lidské kultury

„Jsi šimpanz, zvíře, a jako zvíře se budeš chovat“.
(Greg Keyes)

Předešlá kapitola ukázala problematiku snahy o ucelené vymezení kultury a rozdělila již existující definice do jednotlivých kategorií. Ukázal jsem, že definice jsou často exkluzivistické a svým vymezením se zaměřují pouze na člověka. Pojdme se proto podívat na díla autorů, kteří zkoumají chování šimpanzů a postulují otázku, zdali mají naši nejbližší příbuzní kulturu či ne, a ukázat, jak s kulturou nakládají oni.

Antropologie je komparativní věda. Provádí komparaci jednotlivých kultur ať pro vědecké účely nebo jako zdroj inspirace pro sebereflexi společnosti. Lévi-Straus, který se ve svých přednáškách věnoval mj. krizi západní civilizace, se ptá, zdali není skrze antropologii: *„záhodno podívat se jinam, rozšířit tradiční rámce, do nichž byly naše úvahy o lidském údělu uzavřeny?“*⁵⁹ Francouzský antropolog tím měl na mysli jiné lidské kultury. Primatolog Christopher Boesch jeho myšlenku nepřímo rozvádí dále, když mluví o kultuře jako o: *„sociálním procesu a měl by být definovaný bez jakéhokoliv odkazu*

⁵⁹ Lévi-Strauss, C. (2012). *Antropologie a problémy moderního světa*. Praha: Karolinum. s. 13

ke konkrétnímu druhu“.⁶⁰ A ptá se proto, zda není záhodno komparovat mezi druhy a zkoumat člověka v kontextu říše zvířat. Boesch zde sdílí názor amerického antropologa Marschalla Sahlinse, který v díle *The Use and Abuse biology* (1976) kritizuje neochotu části sociálních vědců zkoumat člověka ve vztahu k jiným druhům, jelikož panovaly obavy z toho, že bude ohroženo lidství.⁶¹ Tento postoj má nezpochybnitelně své historické opodstatnění a hříchy antropologie z koloniálních dob či Třetí říše jsou vděčným tématem k diskuzi. Nicméně si myslím, že biologie není pro antropologii Pandořina skříňka, ostatně antropologie zkoumá člověka i v jeho biologické rovině a upozadit ji by bylo, i přes všechny historické prohřešky, chybné.

Nechci zde v žádném případě bagatelizovat problém vztahu antropologie a biologie, jsem si vědom, že tento vztah dal vzniknout neutuchající debatě kulturní determinismus vs. determinismus biologický. Zastávám však názor, že není na vině ani jedna z věd, ale spíše, jak uvádí Marschall Sahlins, obava sociálních vědců (částečně historicky oprávněná) z biologie. Stejně jako kulturní relativismus uvádí, že nelze hodnotit kulturu optikou jiné kultury neb bychom se dopouštěli etnocentrismu, tak etologové, zkoumající jiné živočišné druhy, varují před zneužitím jejich dat pro ospravedlnění lidského chování. Etologie není normativní vědou a nelze skrze ni legitimizovat chování člověka. Lidé v říši zvířat vidí to, v jakém společenském uspořádání (chceme-li diskurzu) žijí. Filozof a biolog Stanislav Komárek tak dává za příklad evoluční teorii:

“klasický darwinismus (evoluční teorie založená na myšlence, že přežijí ti nejsilnější) je taková projekce kapitalisticko-viktoriánské éry do živé přírody.

⁶⁰ Boesch, Ch.. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 677

⁶¹ Boesch, Ch.. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 677

Ne že by v přírodě konkurence nebyla, ale lidé ji tam uviděli, až když začala být důležitá ve společnosti. Říká se tomu sociomorfní modelování.”⁶²

Pokud tedy chceme porovnávat mezi druhy, tak jak k tomu vyzývá výše zmíněný Boesch, nelze sociální jednání (jako kulturní) redukovat pouze pro jeden druh. Je potřeba upozornit, že hledáme obecné mechanismy kultury, ne však vysvětlení či snad ospravedlnění lidského jednání. Ano, mořský koník se hodí pro relativizaci genderových rolí, naproti tomu infanticida mláďat novým vůdcem lví smečky, nelze brát jako ospravedlnění násilí na dětech nového partnera, které jsme s ním nezplodili my. Přírodu nelze redukovat na pouhou analogii pro lidskou společnost. Jak poznamenává ve vztahu k našim nejbližším příbuzným americký antropolog Johnatan M. Marks: „Od šimpanzů se nemůžeme dobrat lidské přirozenosti. Nejsou lidmi“.⁶³

4.1. Nástroj dělá člověka

Píše se rok 1960 a primatoložka Jane Goodallová jako první pozoruje šimpanze Davida Greybearda a Goliáše, kteří při lovení termitů použili větvíčku coby nástroj.⁶⁴ Goodallová tímto vyvrátila představu o tom, že jedině člověk je druhem, který používá nástroje. Vedoucí Goodallové, paleoantropolog a archeolog Louis Leakey, reagoval na zjištění jedné

⁶² Kapitalismus žije a podle Singera i vzkvétá. Velkou depresi vystřídal „jen“ velká recese. (2017, 15. listopad). *Česká televize*. Citováno 20. února 2018. Dostupné z <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/2303986-kapitalismus-zije-a-podle-singera-i-vzkveta-velkou-depresi-vystridala-jen-velka>

⁶³ Marks, J. (2006). *Jsmo téměř 100% šimpanzi: lidoopy, lidé a geny*. Praha: Academia. Galileo. s. 200

⁶⁴ The Jane Goodall Institute. (2018). *Timeline The Jane Goodall Institute*. Citováno 3. března 2018. Dostupné z <http://www.janegoodall.org/our-story/timeline/>

z členek svých „trimates“⁶⁵ následovně: „Ah, nyní musíme redefinovat nástroje, redefinovat člověka nebo akceptovat šimpanze jako lidi!“⁶⁶ Pokud se Leakeyho výrok dále rozvede, je možno se ptát, kde je vlastně vedena hranice lidství? Je orientována na biologický druh *homo sapiens sapiens*, pokud máme lidskost hledat v používání nástrojů? Jak naložit s neandrtálci, kteří např. používali oheň⁶⁷ nebo, jak bylo nedávno prokázáno, jsou autory nejstarších skalních maleb a dokazuje se tak jejich symbolické myšlení?⁶⁸ Jak máme naložit s kulturou? Přisoudíme ji i jiným biologickým druhům nebo vytvoříme více druhů kultury, které jsou od sebe odlišené?⁶⁹ Právě tyto otázky zkoumají badatelé, kteří se zabývají kulturou u zvířat.

5. Sýkorky, Imo a počátky kulturní primatologie

První poznatky o nestandardním chování zvířat, a tím i začátky debat o kultuře mimo lidský druh, mají své kořeny před necelými sto lety v Anglii. V tehdejší době bylo zvykem rozvážet mléko do domácností a nechávat jej před dveřmi zákazníka. Těsně pod víčkem, které bylo tvořeno kovovou fólií, se během dopravy vysrážela smetana, která se stala lákadlem pro sýkorku

⁶⁵ Takto se vžilo označení pro tři badatelky Jane Goodallovou, Diany Fosseyovou a Birute Galdikasovou, které Louis Leaky pověřil výzkumem primátů. Morell, V. (1993). Called 'Trimates,' Three Bold Women Shaped Their Field. *Science*, 260(5106). s. 420

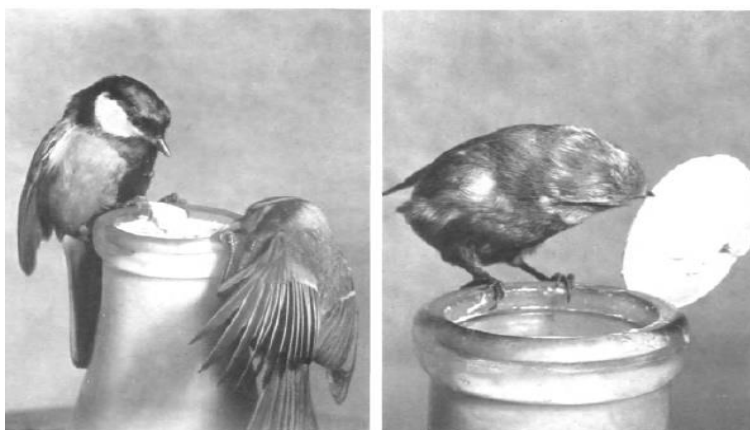
⁶⁶ Boesch, Ch.. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 679

⁶⁷ McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? *Annual Review of Anthropology*, 27(1). s. 303

⁶⁸ Hoffmann, D. L., & Standish, C. D., & García-Diez, M., & Pettit, P. B., & Milton, J. A. & Zilhão, J., ... & Pike, A. W. G. (2018). U-Th dating of carbonate crusts reveals Neandertal origin of Iberian cave art. *Science*, 359(6378). s. 915

⁶⁹ McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? In *Annual Review of Anthropology*, 27(1). s. 332

modřinku, sýkorku koňadru a sýkorku uhelníček.⁷⁰ Tito ptáci se naučili otevírat láhve s mlékem a smetana z mléka rozšířila jejich jídelníček. Není známo, kdy se poprvé toto chování vyskytlo⁷¹, v první studii o otevírání mléčných lahví se mluví o roce 1930⁷², avšak v pozdější studii z roku 1951 autoři představují další případy z jiných zemí a údajně mělo dojít k otevírání lahví sýkorkou koňadrou ve Švýcarsku již ve dvacátých letech.⁷³ Mezi léty 1930 až 1947 bylo zaznamenáno na 450 případů otevření lahví sýkorkami a to na 30 různých místech Velké Británie.⁷⁴

Obr.č. 1 Ukázka otevírání lahví mléka sýkorkou modřinkou a sýkorkou koňadrou.⁷⁵

Ornitologové James Fisher a Rober A. Hinde, kteří jako první na chování sýkorek upozornili, nepracují ve svých studiích s konceptem kultury, chování označují jako zvyky (*habits*) a zaměřují se především na šíření

⁷⁰ Fisher, J., & Hinde, R. A., (1949). The opening of milk Bottles by Birds. *British Birds*, 42. s. 351

⁷¹ Tamtéž s. 347

⁷² Tamtéž s. 351

⁷³ Hinde, R. A., & Fisher, J. (1951). Further observations on the opening of milk bottles by birds. *British Birds*, 44(12). s. 393

⁷⁴ Fisher, J., & Hinde, R. A., (1949). The opening of milk Bottles by Birds. *British Birds*, 42. s. 351-355

⁷⁵ Tamtéž, s. 357

tohoto chování a hypotézu sociálního učení ptáků.⁷⁶ Ostatně jak poznamenává psycholožka a etoložka Jitka Lindová, o chování sýkorek a přenosu tohoto chování se stále vedou debaty a s ohledem na nové a nové poznatky o chování zvířat nám již toto chování nepřipadá tolik překvapující.⁷⁷ Studii sýkorek však nelze upřít první záznam o učení mezi zvířaty a adaptaci na své prostředí skrze získávání nových zdrojů potravy. Další studií je chování Imo – samičky makaka červenolícího (společně s člověkem jediný primát obývající Japonské ostrovy), jejíž chování se dá právem považovat za průlomovou událost v oblasti zoologie a primatologie⁷⁸ a odstartovala diskuzi o kultuře u primátů. Pozorování makaků červenolících je nejdelší realizovaný výzkum primátů. Výzkumy započali v roce 1948 a v prosinci tohoto roku oslaví 70 let své existence.⁷⁹ Píše se rok 1953 a primatologové Kawurama a Kawai na ostrově Koshima pozorují samičku Imo jak si umývá sladké brambory (batáty) v moři, jelikož byly od hlíny a slanost moře měla údajně podporovat chuť.⁸⁰ Kawai toto chování pojmenoval *sweet-potato washing behavior* a popisuje jej následovně: „*Sweet-potato Washing Behavior* je chování kdy opice vezme sladkou bramboru na hranici vody a umývá vodou písek z brambory. Opice položí jednou rukou bramboru do vody a odstraňuje třením druhé ruky písek.“⁸¹ Viz obr. č. 3.

⁷⁶ Fisher, J., & Hinde, R. A., (1949). The opening of milk Bottles by Birds. *British Birds*, 42. s. 356

⁷⁷ Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 282 - 283

⁷⁸ Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(2). s. 83

⁷⁹ Japan Monkey Centre. (2018). *Our History*. Citováno 13.března 2018. Dostupné z: <https://www.japanmonkeycentre.org/en/history/>

⁸⁰ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 1

⁸¹ Tamtéž. s. 2

Obr. č. 2. Makak červenolící utíká s batátem k vodě.⁸²

Obr. č. 3. Makak červenolící umývá sladkou bramboru.⁸³

Chování Imo se následně šířilo horizontálně – mezi příslušníky stejné generace a později vertikálně – z rodičů na potomky. Následně se během deseti let stalo toto chování normou v její skupině. Po umývání brambor Imo

⁸² Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 5

⁸³ Tamtéž. s. 5

provedla další činnost⁸⁴, která se do té doby v chování makaků neobjevovala. Makakové dostávali od lidí potravu (sladké brambory byly také od lidí) a jednou z potravin byla zrna pšenice, která byla poházená po plážích v oblasti, kde Imo a ostatní makakové žili. Zrna se na plážích mísila s pískem, a proto je při konzumaci mohl makak konzumovat společně s pískem. Imo v roce 1956 hází zrníčka do vody a zjišťuje, že písek klesá a zrna zůstávají plavat na hladině.⁸⁵ Strategie oddělování zrníček se nešířila tak rychle jako umývání brambor. Během pozorování v letech 1974–1975 separovali zrna pomocí vody 43 jedinci stejné generace z celkového počtu 77, avšak později během let 1983–1984 bylo vyzpozorováno, že tento způsob používá 93 % celkové populace.⁸⁶

Obr. č. 4. Samička makaka červenolícího sbírá zrna pohozené na pláži.

Pozoruje ji její mládě.⁸⁷

⁸⁴ Její chování se dá považovat za inovaci, později se inovaci budu věnovat.

⁸⁵ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 12

⁸⁶ McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? *Annual Review of Anthropology*, 27(1). s. 312

⁸⁷ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 15

Obr. č. 5. Samice z obr. č. 4 přichází na hranici moře a pláže, v hrsti nese smíchaná zrna a písek, na zádech nese své mládě. Vlevo nahoře je jiný makak červenolící, který provádí techniku separace zrn pomocí vody.⁸⁸

Je třeba uvést skutečnost, že makakové, i přes umývání brambor a techniku separace zrn, do moře nikdy nevlezli celým svým tělem, ale zdržovali se blízko břehu. Změna nastala v roce 1959, kdy byl makak Ego nalákán do moře arašídou, které tam naházela primatoložka Satsue Mitoová. Koupání se šířilo v rámci generace a později především u nově narozených jedinců po roce 1955 a provozovalo jej 96,1 % populace⁸⁹ viz obr. č. 6.

⁸⁸ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 15

⁸⁹ Tamtéž. Str. 17

Obr. č. 6. Ukázka společného koupaní makaků červenolících na pláži

Otomari.⁹⁰

Kromě výše uvedeného faktu, že *homo sapiens sapiens* a makakové červenolící jsou jediní primáti obývající Japonské ostrovy, jejich dalším společným unikátem je schopnost žít mimo klima tropického a subtropického pásu. Část japonské populace makaků totiž žije v drsných podmínkách zasněžených hor na severovýchodě japonských ostrovů.⁹¹ U této populace makaků se roku 1963 vyvinula zvláštní strategie přežití, a to koupání se v termálních pramenech. Podle primatologa Akiry Suzikoho toto chování viděli u lidí a samička Mukubili jej napodobila.⁹²

⁹⁰ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s. 18

⁹¹ Suziki. A., (1965). An Ecological Study of Wild Japanese Monkeys in Snowy Areas - Focused on Their Food Habits. *Primates*, 6(1). s. 31

⁹² Tamtéž. s. 67–68

Obr. č. 7 Ukázka koupání makaků červenocílích a grooming.⁹³

Důležitost zmiňovaných výzkumů pro tuto práci tkví především v tom, jak japonští badatelé interpretovali pozorování makaků. V jejich textech se poprvé začalo pracovat s termíny jako sub-kultura (*sub-culture*) nebo proto-kultura (*proto-culture*).⁹⁴ Nizozemský primatolog a etolog Frans de Wall klade ve svém článku o kulturních biasech ve vědě otázku, zdali není rozdíl mezi západní primatologií a primatologií japonskou v pohledu na zvířata skrze kulturní tradici. Všimá si, že na rozdíl od západního myšlení není japonské myšlení zatíženo dualismem člověk vs. zvíře a duše zde není přisouzena pouze člověku. Oduševnělost člověka klade od dob Platóna člověka nad zvířata, nic takového, podotýká de Wall, ve východní filosofii nenacházíme. Tento pohled na zvířata, který je dán pokorou a respektem k nim, ovlivnil

⁹³ Ukázka koupání makaků červenocílích a grooming. In: *Paradise of the Monkeys Jigokudani Yaen-Koen*. [online] Citováno 1. března 2018. Dostupné z <http://en.jigokudani-yaenkoen.co.jp/>

⁹⁴ Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1). s.1

způsob uvažování o jejich chování a následně interpretaci dat.⁹⁵ Jednoduše řečeno, japonská primatologie není zatížena kognitivní kategorií člověk vs. zvíře a díky tomu je prosta antropomorfismu.⁹⁶ Následující kapitoly jsou tak částečným odkazem japonské primatologie, protože západní primatologie přejala mnohé právě z primatologie japonské.⁹⁷ Ukážu, jak se otázka kultury u zvířat na základě stále nových poznatků vyvíjela dále.

6. Antropologové a kultura u zvířat

Otázkou kultury u jiných živočišných druhů, respektive snahou o popsání jejich chování, se antropologové zabývají déle než od zveřejnění přelomových výzkumů makaků červenolících, avšak dá se říci, že jejich zájem byl spíše okrajového charakteru. Debatu můžeme zachytit již u amerického etnografa, antropologa a archeologa Lewise Henryho Morgena, který se v díle *American Beayer and his works* (1868) zaměřil na techniky stavění hrází a aktivního přetváření prostředí bobrů. Pozornost kultuře u zvířat věnoval také antropolog a archeolog Alfred Louis Kroeber ve své studii *Sub-human Culture Beginnings* (1928). Ruth Benedictová v *Kulturních vzorcích* (1935) vidí přechod od nekulturního zvířete ke člověku jako postupný, ne však skokový přechod. Americký antropolog Marvin Harris v *Nature of Cultural Things* (1964) předestírá myšlenku, že mimolidské živočišné druhy jsou kulturními, rozdíl je však ve stupni míry kulturnosti,

⁹⁵ de Waal, F. B. M., (2003). Silent invasion: Imanishi's primatology and cultural bias in science. *Animal cognition*, 6(4). s. 294

⁹⁶ Itani, J., (1985). The Evolution of Primate Social Structure. *Man, New Series*, 20(4). s. 597

⁹⁷ de Waal, F. B. M., (2003). Silent invasion: Imanishi's primatology and cultural bias in science. *Animal cognition*, 6(4). s. 294

nikterak ve druhu.⁹⁸ Debata o kultuře u zvířat se ve větším měřítku začala rozvíjet až po událostech na japonských ostrovech. Podle Boesche přistoupila primatologie poměrně rychle na myšlenku, že pokud chceme interpretovat určitá chování můžeme použít pojem kultura.⁹⁹ Tomuto závěru oponovali především psychologové, kteří upozornili, že k šíření kulturních zvyků, tj. ke kulturní transimisi, by mělo docházet jednak častěji, ale také by transmise měla být rychlejší.¹⁰⁰ Tato kritika vedle k rozvinutí otázky délky přenosu určitého chování v sociální skupině a rozlišení mezi sociálním a individuálním učením.¹⁰¹ Což je předmětem debat do současnosti a v těchto otázkách tak můžeme spatřovat partikulární problém přisouzení kultury mimolidským druhům.

7. Etnografie šimpanzů

Etnografie šimpanzů může svým způsobem znít jako oxymóron. Etnografie je, jak uvádí český antropolog Martin Soukup, výchozím bodem komparativní metody etnologie, kdy etnografie získává potřebná data o kulturách, ve kterých následně etnologie hledá pravidelnosti a zákonitosti, jež slouží pro formování teorií o člověku v antropologii.¹⁰² Etnografie je tedy vědou o člověku. Podle Malinova antropologického slovníku je etymologicky slovo etnografie kompozitum řeckých slov *ethnos* (ἔθνος) „rod, kmen,

⁹⁸ McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 32-33

⁹⁹ Boesh, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 679

¹⁰⁰ Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology & Evolution*, 21(10). s. 545

¹⁰¹ Boesh, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 679

¹⁰² Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 20

pospolitost“ a *grafein* (γραφειν) „psát“.¹⁰³ Zaměřme se pouze na slovo *ethnos*. Podle *Etymological Dictionary of Greek* (2010) je překlad slova *ethnos* značně širší. Například v Homérově díle se mluví o: „skupině, zástup, dav (lidí, zvířat)“¹⁰⁴, Herillus: „patřící k (cizím) lidem, národu, tradici“¹⁰⁵, Hesychius: „ti, kteří jsou ze stejného kmene“.¹⁰⁶ Striktně z etymologického pohledu je orientace etnografie pouze na člověka z hlediska slova *ethnos* zbytečné úzce zaměřená a nabízí se její rozšíření mimo lidský druh. Proč toto rozšíření neaplikovat právě na naše geneticky nejbližší příbuzné? Pokud se totiž podíváme na data, která máme k dispozici o chování šimpanzů, vystupuje před námi značná sociální diverzita a pokud není schopna primatologie a etologie vysvětlit chování šimpanzů v jejich klasických konceptech, je třeba podle primatologa a biologického antropologa Williama Clementa McGrewa přizvat na pomoc sociální vědy.¹⁰⁷ Sociální vědy totiž disponují potřebným teoretickým a metodologickým aparátem, který dokáže tyto anomálie popsat. Zde se otevírá prostor pro etnografii šimpanzů.

7.1. Antropologický terénní výzkum

Obdobně jako kulturní antropologie, která v první čtvrtině 20. století prodělala značný metodologický přerod, i zkoumání šimpanzů prošlo značnými, a v určitých momentech totožnými změnami. Vývoj antropologického výzkumu začíná tzv. neparticipativními výzkumy, kdy antropologové psali o jiných kulturách ze svých pracoven na univerzitách a data pro své práce získávali z cestopisů, deníků kolonizátorů, misionářů a

¹⁰³ Malina, J. (2009). *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM. s. 1125

¹⁰⁴ group, crowd, swarm' (of people, animals)

¹⁰⁵ belonging to a (foreign) people, national, traditional

¹⁰⁶ those who are from the same tribe

¹⁰⁷ McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 4

dalších zdrojů.¹⁰⁸ Jeden z otců antropologie, skot James George Frazer, autor slavné několika svazkové etnografické studie *Zlatá ratolest* (1890), při vyzvání psychologem a filozofem Williamem Jamesem aby vyprávěl o setkání s nativními kmeny zvolal krátce: „Bůh chraň!“¹⁰⁹ Další fází jsou výzkumné cesty, které antropologové začali podnikat do lokalit o kterých dříve jen psali z pohodlí své domácí kultury. Zde realizovali krátké výzkumy a expedice. Pro kontakt s příslušníky jiných kultur vymysleli kompromisní řešení, které mělo částečný charakter neparticipativního kabinetního výzkumu, jelikož si nechali příslušníky jiných kultur vodit do míst kde bydleli, povětšinou to byli domy koloniálních úředníků nebo misionářů. Pro tento způsob vedení výzkumu se vžilo označení *verandová antropologie* a stala se předstupněm k současnému způsobu zkoumání, kterým se stal dlouhodobý stacionární výzkum provedený antropologem přímo v dané kultuře. Je na místě podotknout, že proces vývoje antropologie završený terénním výzkumem byl dlouhodobý a neprobíhal skokově.¹¹⁰

Podobným vývojem prošlo i zkoumání šimpanzího chování. Kroeber si všímá u šimpanzů používání nástrojů k dosažení určitého cíle: „Šimpanzi si vezmou tyče na to, aby si přitáhli jídlo, které je mimo dosah jejich paží“.¹¹¹ Avšak toto pozorování provádí na šimpanzích, kteří jsou chyceni a nežijí ve svém přirozeném prostředí. Primatolog Christopher Boesch mluví o studování „kultury mimo kulturu“.¹¹² Podle něj nelze předpokládat, že zvířata (v našem případě šimpanzi) se budou v zajetí chovat stejně jako jejich

¹⁰⁸ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 45

¹⁰⁹ Wax, R. (1971). *Doing Fieldwork: Warnings and Advice*. Chicago: University of Chicago Press. s. 29

¹¹⁰ Soukup, Martin. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. V Praze: Karolinum. Str. 45 - 46

¹¹¹ Kroeber, A. L., (1928). Sub-Human Culture Beginnings. In *The Quarterly Review of Biology*, Vol. 3, No. 3. Str. 331

¹¹² "culture outside of culture" Boesch, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 679

druhové v přirozeném prostředí.¹¹³ Umělé prostředí, vytvořené pro odchycené šimpanze, sice skýtá tolik kýžené kontrolované podmínky, které jsou zásadní pro provádění experimentů, jelikož dokáží vyloučit cizí vlivy, zároveň však toto umělé prostředí nikdy nedostojí potenciálu přirozeného prostředí, kde sice nemáme zcela kontrolované podmínky, ale zato se zde nabízí možnost vidět chování, které by laboratoři či jiném zařízení v nasimulovaných podmínkách nemuselo být nikdy šimpanzi uskutečněno. Z této logiky lze chápat slova Leakyho, který volal po redefinici člověka poté, co mu Jane Goodallová v roce 1960 oznámila pozorování nástrojového chování šimpanzů ve volném prostředí.¹¹⁴ Do té této události panovalo pevné přesvědčení, že pouze lidé disponují schopností vytvářet a pracovat s nástroji. Stejně jako antropologové první poloviny 20. století si Jane Goodallová uvědomila, že musí za svými objekty zkoumaní vycestovat do míst, kde žijí. Zde se rodí etnografie šimpanzů.

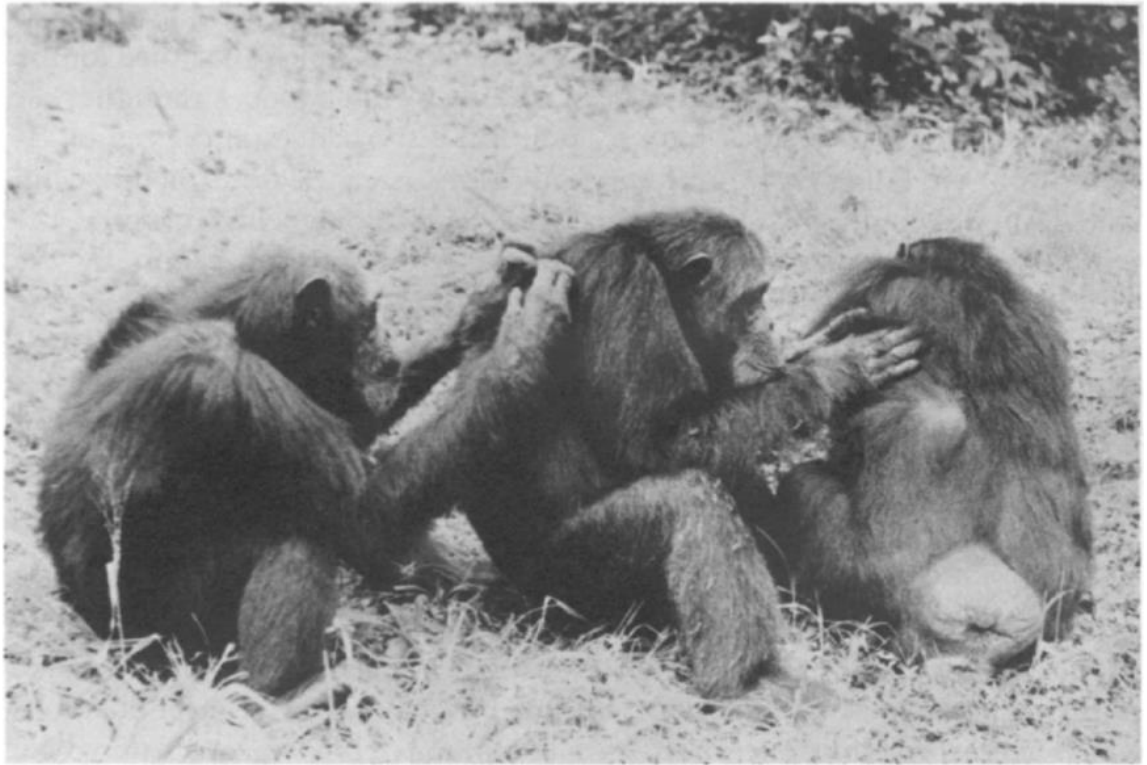
Etnografie šimpanzů má tak své provopočátky v pionýrských pracích Goodallové. Jak upozorňuje etoložka a kognitivní psycholožka Jitka Lindová, zlomovým dílem se ale stala práce etologa, primatologa a biologického antropologa McGrewa a primatoložky Tutinové *Evidence for a Social Custom in Wild Chimpanzees?* z roku 1978.¹¹⁵ Tato studie komparuje chování jednotlivých skupin šimpanzů a ukazuje, že mezi nimi existují varianty k určitému chování např. u groomingu¹¹⁶.

¹¹³ Tamtéž. s. 679

¹¹⁴ The Jane Goodall Institute. (2018). Timeline The Jane Goodall Institute. Citováno 3. března 2018. Dostupné z <http://www.janegoodall.org/our-story/timeline/>

¹¹⁵ Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 283–284

¹¹⁶ McGrew, W. C., & Tutin, C. E. G. (1978). Evidence for a Social Custom in Wild Chimpanzees? *Man*, 13(2). s. 235-236

Obr. č. 8. Způsob provádění groomingu šimpanzí populací v Gombe.¹¹⁷

¹¹⁷ Tamtéž. s. 236

Obr. č. 9. Způsob provádění groomingu šimpanzí populací v Kasoge tzv. *hand clasp*.¹¹⁸

¹¹⁸ Tamtéž. s 239

Autoři zde jako první začali pracovat s kulturou jako vysvětlujícím konceptem pro chování šimpanzů. Z dat, která načerpali v západní Tanzánii postulovali otázku:

„Uspokojují tyto sociální tradice zvířat přijímaná antropologická kritéria natolik, aby mohly být nazývány kulturními?“¹¹⁹

Autoři dále zmiňují předešlé studie japonských primatologů, kteří pracovali s termíny jako proto-kultura, pre-kulturní, sub-kulturní, případně dávali kulturu do uvozovek („kultura“) pro vysvětlení chování makaků červonolících viz kapitola xy. Dle jejich názoru jsou tyto termíny neologismem, avšak autoři se vyhýbají vysvětlení, proč vytvářejí výše zmíněné novotvary obsahující kořen kultura namísto jasného označení kulturní. Novotvary pak implikují, že lidské chování je oproti zvířecímu vyšší, že chování, které označují jako proto-kulturní, pre-kulturní je nižším vývojovým stádiem kultury. Toto terminologické odlišení pak následně vytváří falešnou dichotomii, která podle McGrewa a Tutinové nemá základ v empirických důkazech.¹²⁰ Jejich společná práce položila základy šimpanzí etnografie tak, jak ji známe dnes. McGrew následně své poznatky shrnul v díle *The Cultured Chimpanzee* z roku 2004. Tato monografie poslouží v následující podkapitole jako stěžejní zdroj (s doplněním o další studie) pro metodologii etnografie šimpanzů.

7.2. Pomocné vědy etnografické

Stejně jako kulturní antropologie je interdisciplinární a holistickou vědou, byť k roku 2002 antropologické studie publikované v časopise *American*

¹¹⁹ McGrew, W. C., & Tutin, C. E. G. (1978). Evidence for a Social Custom in Wild Chimpanzees? *Man*, 13(2). s. 242

¹²⁰ Tamtéž. s. 242

Anthropologist měly interdisciplinární charakter jen z 9,5 %¹²¹, snaží se etnografie šimpanzů také naplňovat tento metodologický požadavek a kombinuje jednotlivé vědy. Představím disciplíny, ze kterých McGrew při etnografii šimpanzů vychází. Z podstaty této práce budu klást důraz na jednu z disciplín tj. antropologii, ale ostatní disciplíny nelze opomenout. Koneckonců zkoumají kulturu, o které McGrew nadneseně říká, že je požehnáním pro vědu, protože vede ke kýžené interdisciplinaritě.¹²² Ostatně antropologie, i přes „vynalezení“ předmětu svého zkoumání, ztratila v jeho bádání a popisu svoji století trvající dominanci.¹²³

Disciplíny zkoumající kulturu – rozdělení podle McGrewa zahrnující typ otázek na které se ptají a klíčový element pro jejich zkoumání.¹²⁴

Disciplína	Typ otázky	Klíčový element
Antropologie	Co?	Fenomén
Archeologie	Kdy?	Historie
Psychologie	Jak?	Mechanismus
Zoologie	Proč?	Adaptace

Tab. č. 1: Rozdělení disciplín zkoumajících kulturu podle McGrewa na základě typu otázek, na které se ptají a klíčových elementů pro jejich zkoumání¹²⁵

¹²¹ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 20

¹²² McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York, NY, USA: Cambridge University Press. s. 31

¹²³ Kuper, A., (1999). *Culture the Anthropologist's Account*. Harvard University Press. s. 226-227

¹²⁴ McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 32

¹²⁵ Tamtéž

Nyní jednotlivé disciplíny krátce rozvedu a ukážu, jakým způsobem přispívají k etnografii šimpanzů. Pro úplnost je třeba podotknout, že představení jednotlivých věd má přesahy do dalších kapitol, jelikož se jich jasně týkají. Např. psychologie řeší otázku *Jak funguje kultura?* a snaží se odhalovat mechanismus kulturní transmise, sociálního a individuálního učení, kterým bude věnována vlastní. Totéž platí i o antropologii, budu v následujícím popisu proto klást důraz především na archeologii a zoologii.

7.2.1. Antropologie

Důležitost antropologie pro studium kultury u primátů je především v konceptech, se kterými pracuje, v metodologii etnografických výzkumů a samozřejmě v definicích kultury. Primatoložka Jane Goodallová již v první dekádě svých prací mluvila o diverzitě sociálního chování šimpanzů mezi jednotlivými tlupami napříč africkým kontinentem – její práce se dá považovat za velmi dobrou ukázkou komparace a holistického pojetí šimpanzího chování. Mezi další antropologické koncepty, které slouží při zkoumání šimpanzů, patří proces enkulturace a socializace probíhající u mláďat šimpanzů skrze učení.¹²⁶ Jelikož jsou šimpanzi exogamní druh, můžeme zde zkoumat i proces migrace šimpanzích samic do jiných populací.¹²⁷ Zmínil jsem metodologii etnografického výzkumu a jeho vliv na etnografii šimpanzů, tomu se budu věnovat v kapitole etnografie šimpanzů.

¹²⁶ McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 32-33

¹²⁷ Lunz, L. V., & Mundry, R., & Boesch, Ch. (2012) Evidence for Cultural Differences between Neighboring Chimpanzee Communities. *Current Biology*, 22(10). s. 922

7.2.2. Archeologie

Archeologie přináší kultuře „časovou hloubku“.¹²⁸ Podle McGrewa bychom v ní jinak zkoumali jen přítomnost, případně jen informace zprostředkované vzpomínkami těch nejstarších – problém aliterárních společností. Díky archeologii a pod ní spadajícím dalším vědním oborům, např. paleoantropologii, získáváme potřebná data o našich evolučních předcích. Veškerá naše data jsou tak materiální povahy a můžeme z nich dovozovat kde a kdy se určité chování rozvinulo.¹²⁹ U šimpanzů se jedná především o nástrojové chování (materiální kulturu), kdy jsme schopni rekonstruovat počátky používání nástrojů k získávání potravy. Jako příklad lze uvést studii z roku 2006, která ukázala na základě výskytu škrobu na kamenech, jež byly nalezeny během odkrývání vrstev zeminy v afrických deštných pralesech, že používání kamenů k rozbíjení ořechů bylo u šimpanzů v západní Africe rozvinuto již před 4 300 lety.¹³⁰

Nutno podotknout, že využití archeologie při výzkumu šimpanzů má své značné limity v charakteru prostředí, ve kterém šimpanzi žijí a v materiálech, z nichž si vytvářejí své nástroje pro získávání nebo konzumaci potravy, stavění hnízd, v nichž spí nebo pro tvorbu nástrojů sloužících k odstranění parazitů či fekálií. V principu se totiž jedná o materiály biologického původu (silnější či slabší větve, listy), které ve vlhkém prostředí deštných pralesů, kde bývá vlhkost až 100%, podléhají rychlé zkáze. McGrew proto upozorňuje, že nástrojové chování může být u některých skupin rozvinuto milion let nebo jen několik desetiletí.¹³¹

¹²⁸ McGrew, W. C. (2004) *The Cultured Chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 35

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Mercader, J., & Barton, H., & Gillespie, & J., Harris, J., & Kuhn, S., & Tyler, R., & Boesch Ch. (2006). 4,300-Year-old chimpanzee sites and the origins of percussive stone technology. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(9)

¹³¹ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 35-36

Zjištění užívání nástrojů šimpanzi ze západní Afriky neimplikuje, že je používali šimpanzi z jiných regionů. Zde vyvstává otázka difúze mezi jednotlivými skupinami, které se budu věnovat v kapitole o identitě a konformitě. Archeologie ve službách primatologů je někdy nazývána také jako etnoarcheologie.¹³² Slouží mimo jiné jako zdroj pro formulování archeologických teorií o použití kamenných nástrojů hominidy. Například v národním parku Tai na jihozápadě Pobřeží slonoviny byly kameny sloužící šimpanzům k rozbíjení ořechů údery „opracovány“ do podoby kamenných nástrojů, které se velmi podobaly nástrojům z oldovanské kamenné industrie, jež patří k jedné z nejstarších v paleolitu. Lokalita, ve které byly provedeny výzkumy, leží mimo místa obývaná člověkem i mimo jeho obvyklé stezky v parku.¹³³ Je však třeba brát neustále v potaz to, že pokud šimpanzi disponují variabilní materiální kulturou, nelze na základě provedených nálezů jednoduše generalizovat evoluční vývoj našich předků v tvorbě nástrojů a následné práci s nimi, protože se může jednat pouze a jen o konkrétní populaci šimpanzů v určité lokalitě, ne však chování druhu obecně.¹³⁴

V souvislosti s archeologií nelze nezmínit jeden z přelomových výzkumů, který proběhl mezi roky 2011-2015 v rámci projektu *Pan African Programme: The Cultured Chimpanzee* (PanAf), který sdružuje přední světová pracoviště zabývající se šimpanzi. V rámci PanAf vznikla studie *Chimpanzee accumulative stone throwing* (2016), na níž se podílelo osmdesát autorů mapujících chování 34 šimpanzích skupin na území západní Afriky a u kterých bylo zjištěno chování nazvané *accumulativ stone throwing*. Jedná se o

¹³² Gavua, K. (l.r. 2016, 6. květen). Ethnoarcheology. *Oxford Bibliographies*. Citováno 2. února 2018. Dostupné z: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0005.xml>

¹³³ Mercader, J., & Panger, M., & Boesch, Ch. (2002). Excavation of a Chimpanzee Stone Tool Site in the African Rainforest. *Science*, 296(5572). s. 1452-1454

¹³⁴ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 39

chování, kdy šimpanzi (samice i samci, záleží na konkrétní populaci) hází kameny do dutých stromů a kameny se zde kumulují. Unikátnost této studie tkví v tom, že jde o první pozorování použití kamenů v činnosti, která nesouvisí s úpravou potravin na šimpanzím jídelníčku. V současnosti probíhá diskuze, jak toto chování interpretovat, zdali jako ritualizované chování samců, kteří zvukem vydaným nárazem kamenu do dutiny stromu vábí samice nebo zdali chápat toto chování v symbolickém kontextu, jelikož původní obyvatelé Afriky si takto ohraničovali svá území a vytvářeli posvátné stromy, kde vršili kameny.¹³⁵ Bude tak zajímavé sledovat, zdali se budou reinterpretovat archeologické poznatky z těchto míst a zdali symbolické vymezení svého prostoru nepřipadne šimpanzům. Na této studii jsem chtěl demonstrovat význam archeologie pro současné výzkumy, jelikož bez poznatků, které máme o chování původního obyvatelstva Afriky (díky archeologii) by interpretace např. kumulativního házení kamenů u šimpanzů bylo neúplné.

7.2.3. Psychologie

Psychologie podle McGrewa, kromě některých jejích subdisciplín jakou je třeba interkulturní psychologie, nejevila donedávna příliš velký zájem o studium kultury a vtipně dodává, že se zdá, že lidská psychika se nachází u prvních ročníků studentů psychologie univerzit Severní Ameriky, kteří jsou hlavní zdrojem dat pro psychologické teorie svých profesorů.¹³⁶ Zájem o studium kultury projevily dílčí disciplíny psychologie a to především srovnávací kognitivní psychologie, která cílí na proces sociálního učení u lidí, jakožto primátů, u kterých je sociální učení nejvíce rozvinuté, se

¹³⁵ Köhl, Hjalmar S., et al. (2016). Chimpanzee accumulative stone throwing. *Scientific Report*, 6(1). s. 1-6

¹³⁶ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 39

zaměřením na jednotlivé procesy sociálního učení jako je například imitace nebo emulace. Dále se v rámci procesů sociálního učení soustřeďuje na procesy přenosu informací¹³⁷ a kulturní transmise.¹³⁸ Tyto procesy se jeví jako klíčové pro pochopení evolučního vývoje lidské mysli, a právě díky komparaci s našimi nejbližšími příbuznými se o toto pochopení můžeme pokusit.¹³⁹ Lze se tedy říci, že psychologie nemá tolik zájem na tom rozhodnout, zdali mají šimpanzi (nebo jiné druhy) kultury či nikoliv jako antropologie. Zájem psychologie je v pochopení lidského chování skrze poznání naší psychiky a jednou z možností je právě studium šimpanzů. Psychologie je však naprosto zásadní pro zkoumání šimpanzího chování, jelikož je to jediný z oborů, který zkoumá kulturní přenosy na kognitivní úrovni – pokud tyto procesy podrobíme vědeckému zkoumání, můžeme zjistit v čem je lidská kultura jedinečná. Dle McGrewa je třeba si uvědomit, že kulturní rozmanitost, na kterou nás upozorňují kulturní antropologové, psychologickým procesům nevěnuje příliš velkou pozornost. Dle něj žádný antropolog neanalyzoval např. potlač či rituální kruhovou výměnu kula z pohledu psychologických procesů jako je imitace nebo emulace.¹⁴⁰ Bez psychologie se při studiu kultury u šimpanzů nelze obejít, stejně tak tomu je v evolučních přístupech ke kultuře, kde se díky evoluční psychologii formulovaly teorie jako evokovaná kultura nebo kumulativní kultura. Tyto teorie jsou spjaty také se zoologií, které budu věnovat krátkou pozornost.

¹³⁷ Tamtéž. s. 40

¹³⁸ Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(2). s. 83

¹³⁹ Ovčáčková, L., et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 193-194

¹⁴⁰ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 45

7.2.4. Zoologie

Zoologické zkoumání souvisí s evoluční biologii a pohledem na kulturu jako na možnou adaptaci organismu na své prostředí. Podle McGrewa tkví rozdíl mezi přírodovědci a sociálními vědci v tom, že sociální věda se snaží vydělovat lidstvo a přírodovědci pracují s hypotézou kultury napříč druhy, které vykazují schopnost učit se.¹⁴¹ Může se jednat již o zmíněné ptáky viz kapitola o sýkorkách, které disponují sociálním učením nebo krkavce, kteří při změně sociální skupiny upravují svou vokalizaci. Známé jsou také vokální tradice kytovců nebo používání mořských hub jako nástroje při lovení ryb delfíny.¹⁴² Podle biologa Kevina Nevilla Lalanda existují tři systémy dědičnosti 1. kulturní, 2. ekologický, 3. genetický.¹⁴³ Právě kulturní systém dědičnosti je zásadní – na rozdíl od evoluce biologické může stavět na fenotypových charakteristikách získaných během života daného jedince. Z toho důvodu je natolik zásadní proces učení, jelikož se nejedná o proces dědičnosti v biologické významu, ale právě o proces získávání informací mimo biologické dědictví získané skrze rodiče.¹⁴⁴ Podobný přístup můžeme také nalézt v díle Petera J. Richersona a Roberta Boyda, kteří evoluci kultury hledají v jednání jedinců. Jejich pojetí kultury bylo Williamem Durhamelem označeno:

„darwinovská teorie kultury [která se] zakládá na radikálním individualismu, neboť jakákoli kulturní změna není nic jiného než důsledek voleb jedinců.“¹⁴⁵

¹⁴¹ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 46

¹⁴² Ovčáčková, L., et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 295-300

¹⁴³ Laland, K. N., et al. (2001). Cultural niche construction and human evolution. *Journal of Evolutionary Biology*, 14(1). s. 23

¹⁴⁴ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 46

¹⁴⁵ Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. s. 294

Mezi dalšími teoriemi, které pracují s kulturní evolucí, nelze opomenout *teorii memů* z pera klasika evoluční biologie Richarda Dawkinse. Tento britský etolog, zoolog a biolog v roce 1976 v knize nazvané *Sobecký gen* vytvořil teorii memů. Dawkins nahlíží na evoluci jako na proces a klade proto otázku, zdali existují i jiné druhy evoluce. Odpovídá na ni, že ano a mluví právě o kulturní evoluci, které dle něj: „dosahuje evolučních změn tempem, který nechává starý gen lapat po dechu daleko za ním“.¹⁴⁶ Pro kulturní přenos vytváří jednotku kulturní imitace, jež nazývá *mem*.¹⁴⁷ Podle českého evolučního biologa Jaroslava Flégra jsou předmětem evoluce vlastnosti entit, které určují, zdali se jejich nositel dále rozmnoží nebo zanikne.

„V obou případech mezi sebou tyto entity kompetují o nějaký limitující zdroj – v případě biologické evoluce o zdroje živin a energie, v případě kulturní evoluce o mozky či chcete-li myslí svých biologických nositelů. V biologické evoluci jsou kompetujícími entitami geny, respektive jejich jednotlivé varianty – alely.“¹⁴⁸

Memy jsou tedy ekvivalentem genu v biologické evoluci. Dawkins jim dal jméno podle řeckého μῖμος (*mimos*)¹⁴⁹, napodobovat, jelikož se na rozdíl od genů, které se množí replikací, šíří napodobováním.

„Uslyší-li vědec o dobré myšlence nebo se o ní dočte, předá ji svým kolegům a studentům. Uvede ji ve svých člancích či skriptech. Jakmile se myšlenka uchytí, je možné říci, že se rozmnožuje, šíří se z mozku do mozku“.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Dawkins, R. (1998) *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta. s. 174

¹⁴⁷ Tamtéž. s. 174-175

¹⁴⁸ Ovčáčková, L., et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 160

¹⁴⁹ Dawkins, R. (1998) *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta. s. 174

¹⁵⁰ Dawkins, R. (1998) *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta. s. 175

Jako příklady *memů* Dawkins uvádí: „písně, nápady, chytlavé fráze, móda v odívání, způsob výroby hrnců nebo stavby oblouků“.¹⁵¹ I přes to, že Dawkins ve svém přelomovém díle pracuje se slovem kultura, tak jej definuje začně vágně: „Nepoužívám je v jeho snobském smyslu, ale tak, jak ho užívají vědci.“¹⁵² Podle Soukupa¹⁵³ tím Dawkin pracuje s kulturou v jejím neaxiologickém smyslu. Zároveň upozorňuje na to, že pokud budeme nahlížet na pojem kultura skrze dílo antropologa Adama Kupera, který se Dawkinsovým dílem zabývá, tak kultura v jeho pracích vychází z francouzko-britské myšlenkové tradice, kde byla kultura vnímána jako: „překonávání přírody, vítězství ducha nad hmotou, překonávání pověr rozumem, náboženství vědou“.¹⁵⁴ V současné době se memetice věnuje například psycholožka Susan Blackmorová v díle *The Meme Machine* (1999) nebo Tim Tyler v knize *Memetics: Memes and the Science of Cultural Evolution* (2011). Akutálně dle Flégra stojí *teorie memů* spíše na okraji vědeckého bádání, dle něj za to může částečně i osobnost jejího autora. Důvodem kontroverze osobnosti sira Richarda Dawkinse jsou především jeho postoje k náboženství, které v rámci memetiky¹⁵⁵ a dalších svých monografií např. *Boží blud* (2006) zaujímá. Dawkins se ostatně svými protináboženskými postoji nikterak netají a svůj postoj definuje jako *militantní ateismus*.¹⁵⁶ Vliv Dawkinse a inspiraci v memetice můžeme nalézt například v díle amerického filozofa a kognitivního vědce Daniela Dennetta nebo francouzského kongtitivního vědce a antropologa Dana Sperbera.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž. s. 172

¹⁵³ Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. s. 58

¹⁵⁴ Tamtéž. s.59

¹⁵⁵ Ovčáčková, L., et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 161

¹⁵⁶ Dawkins, R. (2002, únor). Richard Dawkins o militantním ateismu. *TED* [video].

Dostupné z: https://www.ted.com/talks/richard_dawkins_on_militant_atheism?language=cs

Dalším přínosem zoologie pro studium kultury u šimpanzů je přístup nazvaný evoluční behaviorální ekologie.¹⁵⁷ Evoluční behaviorální ekologie pracuje s kulturou jako adaptativním nebiologickým mechanismem skrze poznatky evoluční biologie.¹⁵⁸ Díky ní můžeme například vysvětlit zvýšený výskyt genu pro etanol dehydrogenázu v populaci, v níž se konzumuje alkohol – tento gen se podílí na tvorbě zmíněného enzymu participujícím na odbourávání alkoholu.¹⁵⁹ McGrew dodává, že tyto biologické pohledy na kulturu tkví především v jejím pojetí jako mechanismu, který má jedinci zaručit přežití a zvýšit zdatnost.¹⁶⁰ Tento pohled lze však podrobit kritice, jelikož ne každá kulturní praktika musí nutně zvyšovat zdatnost daného jedince. Je totiž nutné vždy zohledňovat kontext, v jakém se kulturní prvek realizuje.¹⁶¹

Jako příklad lze uvést bitvu u Azincourtu roku 1415, kde se střetla vojska anglického krále Jindřicha V. a francouzského krále Karla VI. Francouzská strana disponovala rytířskou jízdou, jejíž těžká zbroj mohla poskytovat zdánlivou výhodu proti Angličanům v lehčí zbroji, avšak po vytrvalých deštích byla půda bojiště rozbředlá a francouzští rytíři se pod tíhou svého brnění bořili a byli značně omezeni v pohybu. Těžká zbroj, která se před bitvou jevila coby výhoda, se nakonec stala příčinou jejich drtivé porážky.¹⁶² Rytířská zbroj se stala z adaptivního znaku, který svého nositele

¹⁵⁷ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 47

¹⁵⁸ Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. s. 56

¹⁵⁹ Ovčáčková, L., et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 192

¹⁶⁰ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 48

¹⁶¹ Henrich, J., et al. (2001). The evolution of prestige: Freely conferred deference as a mechanism of enhancing the benefits of cultural transmission. *Evolution and Human Behavior*, 22(3). s. 171-172

¹⁶² Agincourt Part 1: Where Chivalry Died In The Mud. (2008) *Chivalry Today*. Citováno 28. února 2018. Dostupné z: <https://chivalrytoday.com/agincourt-where-chivalry-died-in-the-mud/>

zvýhodňoval, velmi rychle maladaptivním znakem. Kultura je stejně adaptivní jako maladaptivní¹⁶³, záleží vždy na kontextu.

Podle McGrewa musíme zohlednit všechny přístupy čtyř uvedených věd (antropologie, archeologie, psychologie, zoologie) pro studium kultury u šimpanzů. Nelze se dle něj jen držet poznatků kulturní antropologie, jelikož nám nemůže nabídnout ucelený pohled na kulturu. Musíme jej rozšířit skrze archeologii, díky které získáme poznatky o materiální kultuře a její proměnlivosti v čase. Psychologie poskytuje potřebné znalosti o kognici nutné např. v procesu učení. V eposlední řadě zoologie poskytující analytické nástroje pro komparaci druhů s ohledem na ekologii.¹⁶⁴ Díky prezentaci důležitosti těchto věd můžeme nyní pokročit k procesu etnografie šimpanzů.

8. Etnografie šimpanzů v terénu

V této kapitole představím problematiku realizace etnografie šimpanzů. Pokusím se představit základní metodologické problémy, s nimiž se badatelé v terénu potýkají. Dále ukážu vybrané etnografické studie, které nám poslouží jako výchozí bod pro zkoumání kultury u šimpanzů.

Je třeba si připomenout, že etnografie se v 19. století koncipovala jako komparativní věda pro vytváření antropologických teorií. Její základy položili badatelé, kteří měli buď přírodovědecké (Rivers, Haddon, Boas) nebo právnické (Bachofen, Main, Morgan) vzdělání. Uvedené vědy se zabývají zákonitostmi a snaží se představit pravidla na základě kterých se

¹⁶³ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 149-289

¹⁶⁴ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 48-49

lidstvo orientuje.¹⁶⁵ Je proto nutné klást o kultuře empirické otázky.¹⁶⁶ Tento postoj při zkoumání kultury u zvířat považuje za nutný již Kroeber ve své studii *Sub-human Culture Beginnings* z roku 1928.¹⁶⁷ Předmětem etnografie jsou jednotlivé lidské kultury. Podle Davida H. Pierce jich etnografie zná přes 3 500.¹⁶⁸ Jak však realizovat etnografii šimpanzů? Jak lze vymezit studovanou jednotku? Podle McGrewa je nejlepší pracovat s šimpanzí populací nacházející se na určitém území. Tento přístup však není bezproblémový, jelikož šimpanzi mění své lokality, populace se mohou navzájem teritoriálně překrývat a dochází také k migrování mezi skupinami.¹⁶⁹ Ostatně tento problém je znám také v etnografi, která zkoumá lidské kultury, a to ve zcela jiném měřítku (šimpanzi masově nemigrují mezi kontinenty). S vlivem globálních změn se hranice mezi kulturami rozrušují, časoprostorová jednota společnosti a kultury eroduje, rozpadá se a to i jako koncept.¹⁷⁰ Nicméně v etnografii šimpanzů můžeme i přes problémy, s nimiž se etnografie potýká od druhé poloviny 20. století, využít její klasické metody a vycházet ze starších dat, která jsme od prvních dob pionýrských výzkumů Jane Goodallové získali.¹⁷¹

¹⁶⁵ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 20

¹⁶⁶ Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3). s. 458

¹⁶⁷ Kroeber, A. L., (1928). Sub-Human Culture Beginnings. *The Quarterly Review of Biology*, 3(3). s. 330-331

¹⁶⁸ Price, D. H. (1989). *Atlas of World Cultures: A Geographical Guide to Ethnographic Literature*. Newbury Park: Sage Publications. s. 10

¹⁶⁹ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 89-90

¹⁷⁰ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 71-72

¹⁷¹ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 90

8.1. Získávání dat

Způsob získávání dat v etnografii šimpanzů dlouhodobě vycházel z metody zúčastněného pozorování, kdy se badatel pohyboval v populaci šimpanzů a prováděl observaci jejich chování. Průkopníkem v této metodě se stala již zmíněná Jane Goodallová, která mezi šimpanzími populacemi strávila v Africe přes 50 let. Zde etnografie šimpanzů naráží na své limity, jelikož z principu nemůže využít další metody terénního výzkumu. Výzkumník mezi šimpanzi může provádět pozorování, dokumentovat jejich chování skrze fotografie či film, ale nemůže provádět etnografické interview, rekonstrukci životních historií či sběr genealogií.¹⁷² Etnografické interview je stěžejní způsob získávání dat v terénu. S konzultanty nebo spolupracovníky¹⁷³ vedeme rozhovory, můžeme se doptávat, můžeme je konfrontovat nebo jen naslouchat běžnému hovoru. Šimpanzi nemluví, nejsou pro artikulovanou řeč anatomicky vybaveni.¹⁷⁴ Dokáží se naučit znakový jazyk, ale děje se to jen v zajetí. Dokáží pracovat se systémem symbolů, jemuž je lidé naučí, ale v přirozeném prostředí, žádný znakový systém nepoužívají. Což dle Markse nemusí budit velký údiv, jelikož jsou nám evolučně a geneticky příbuzní, tak by bylo překvapení, kdyby neměli podobné kognitivní schopnosti. Nicméně nikdy ve znakové řeči nepronesli:

„Chtěli byste se dozvědět něco o našem společenském uspořádání? Tak dávejte pozor, když támhleten velký chlápek, kterému říkáme alfa samec, začne podupávat, tak se mu veškeré potomstvo, ať už je nebo není jeho, klidí z cesty. Pokud ovšem není po ruce matka.’ Místo toho říkali: ‚Honem, lechtat. Dej sušenku.‘“¹⁷⁵

¹⁷² Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 93

¹⁷³ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 98

¹⁷⁴ Allen J. S. (2009) *The lives of the brain: human evolution and the organ of mind*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press. s. 259

¹⁷⁵ Marks, J. (2006). *J sme téměř 100% šimpanzi: lidoopy, lidé a geny*. Praha: Academia. Galileo. s. 203-204

Je však jazyk zcela nutný pro etnografické zkoumání šimpanzů? Etologové zkoumající jiné živočišné druhy také vycházejí jen z pozorování a následně chování interpretují. Lidé mohou často výzkumníkovi lhát, jsou podvodníci, skrze řeč mohou napovídat antropologovi cokoliv.¹⁷⁶ Dějiny kulturní antropologie jsou ostatně plny případů, kdy antropolog byl během svého výzkumu tzv. voděn za nos. Stačí si vzpomenout na výzkum antropoložky Margaret Meadové na ostrově Samoa, kde studovala sexualitu dospívajících dívek a vyvodila z provedených rozhovorů závěry o značné promiskuitě u mladých dívek. Antropologové se dodnes přou, zdali šlo o lež informátorek, které se tak snažili vyhnout nevhodným dotazům na sexualitu, jelikož v běžném hovoru se ve vážné debatě sexualitě spíše vyhýbají, nebo zda šlo jen o nevinou legráčku na mladé antropoložce.¹⁷⁷ Úsměvným příkladem je výzkum Napoleona Chagnona mezi Janomány, kterému byly sděleny fiktivní jména a příbuzenské vztahy. Když následně své získané informace po pěti měsících předložil v jiné Janománské vesnici, vzbudila jeho zjištění všeobecné veselí, nikdy neslyšeli o lidech jako je „Dlouhý ocas“ nebo „Prdnutý dech“.¹⁷⁸ McGrew se tak částečně právem ptá: „Je jazyk pro antropologii metodologické požehnání nebo prokletí?“¹⁷⁹ Dle něj můžeme spoléhat na pozorování, protože v něm nám nehrozí, to že budeme okolím klamáni, šimpanzi jsou ve svém chování spontánní.¹⁸⁰

Uvedl jsem, že zúčastněné pozorování bylo dlouhodobě hlavní metodou šimpanzí etnografie. V současné době se od ní částečně upouští, jelikož

¹⁷⁶ McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? *Annual Review of Anthropology*, 27(1). s. 304

¹⁷⁷ Soukup, M. (2015). Margaret Mead, Derek Freeman a Samoa. *Anthropologia Integra*, 6(2). s. 41

¹⁷⁸ Soukup, M.. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 102

¹⁷⁹ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 9

¹⁸⁰ McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? *Annual Review of Anthropology*, 27(1). s. 304

přítomnost výzkumníka v šimpanzí populaci je značně problémová. Goodallové trvalo 18 měsíců, než mohla vstoupit mezi populaci šimpanzů, ve které byl David Greybeard, u něhož pak následně sledovala jako u prvního nástrojové chování.¹⁸¹ Časová náročnost je tak enormní. Dalším problémem jsou také „úplatky“ ve formě potravin, které šimpanzům výzkumníci předkládají, aby si je naklonili (antropologové také rádi vozí do terénu dary, aby si vytvořili lepší vztah ke svým konzultantům). Často výzkumníci dávají šimpanzům jídlo bohaté na sacharidy (citrusy, banány), které se běžně nevyskytuje na jejich jídelníčku. Což vede například k tomu, že v roce 1971 vtrhli Goodallové do tábora a dožadovali se dalších potravin. Tato situace může působit úsměvně, avšak zdroj vysoce kalorického jídla mění běžnou denní rutinu šimpanzů, a tak například přestávají lovit. Také kvůli zdrojům od lidí mění svá teritoria a migrují blíže k lidským obydlím. Tyto migrace šimpanzích populací vedou ke střetávání s jinými populacemi, což vede i k usmrcení jedinců, navíc jsou šimpanzi snadnější kořist pro pytláky.¹⁸² Dalším problémem může být zavlečení virů a patogenů lidmi mezi šimpanzí populace.

Přítomnost výzkumníka tak vzbuzuje vědeckou otázku, zdali máme považovat změnu chování způsobenou člověkem za určitou formu experimentu, protože tak můžeme pozorovat jevy, které se normálně nevyskytují a zároveň se jedná o otázku etickou – máme právo měnit chování šimpanzů, které můžeme být pro jejich populace likvidační? McGrew se domnívá, že ne. Dle něj je třeba postupně od zúčastněného výzkumu upouštět a začít využívat moderní technologie, jako jsou fotopasti,

¹⁸¹Jane Goodall (primatoložka). (2017, 18. února). *Hyde Park Civilizace* [video]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10441294653-hyde-park-civilizace/217411058090218/>

¹⁸² McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 96-97

kamery, čipy, satelity.¹⁸³ Tento názor a vizi do budoucna píše v roce 2006. Nyní můžeme říci, že neinvazivní přístup ke zkoumání šimpanzů v jejich přirozeném prostředí se daří provádět a získáváme z něj velmi zajímavá data. Jedním z hlavních výzkumů je již zmíněný program Pan African Programme: The Cultured Chimpanzee, který je partnerem pro projekt Chimp&See.¹⁸⁴ Tento projekt se od roku 2015 zaměřuje na mapování behaviorální diverzity 35-40 šimpanzích populací v patnácti státech západní a centrální Afriky. Jako nástroj slouží fotopasti, které snímají chování šimpanzů a dalších druhů „chycených“ do fotopasti. K 1. březnu 2018 je v rámci Chimp&See natočeno přes 2 200 hodin materiálu.¹⁸⁵ Videozáznamy jsou volně dostupné na internetové stránce www.chimpandsee.org a po zalogování do systému a krátkém videotutoriálu se můžete stát dobrovolníkem pro anotování videozáznamu.¹⁸⁶ Databáze Chimp&See nyní disponuje 500 tisíci videoklipy, které prošly standardizovanou anotací a obsahují 3,5 miliónu klasifikací na kterých se podílelo přes 9,8 tisíc dobrovolníků.¹⁸⁷

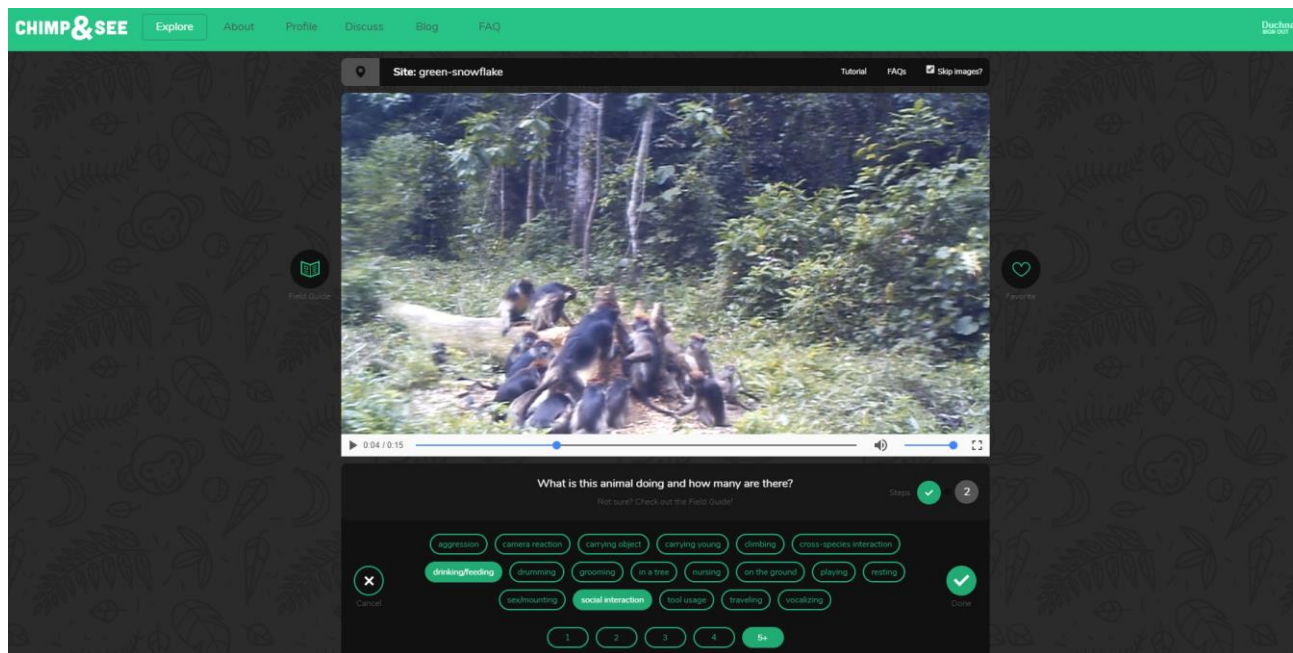
¹⁸³ Tamtéž. s. 97

¹⁸⁴ Chimp&See. Dostupné z: <https://www.chimpandsee.org>

¹⁸⁵ Landsmann, A. (2018, 1. březen). 3.5 million classifications; 9,800 volunteers; 2,200 hours of video footage annotated! *The Chimp&See Blog*. Dostupné z: <http://chimpandsee.blogspot.cz>

¹⁸⁶ Osobně jsem touto činností během psaní práce strávil několik příjemných hodin.

¹⁸⁷ Landsmann, A. (2018, 1. březen). 3.5 million classifications; 9,800 volunteers; 2,200 hours of video footage annotated! *The Chimp&See Blog*. Dostupné z: <http://chimpandsee.blogspot.cz>

Obr. č. 10. Ukázka anotování dat v rámci výzkum Chimp&See¹⁸⁸

Představil jsem průběh získávání dat o šimpanzím chování, upozornil na podobnosti a rozdíly v etnografii tak, jak ji známe při studiu lidských kultur, a na projektu Chimp&See jsem ilustroval současné výzkumné trendy na mapování behaviorální diverzity šimpanzích populací. V následující podkapitole ukážu realizované výzkumy šimpanzích populací.

8.2. Behaviorální diverzita šimpanzích populací

Každý vědní obor má své přelomové studie, které se svým přínosem staly ikonickými a nelze je nezmínit. V červnu roku 1999 vychází 399 číslo jednoho z nejprestižnějších vědeckých periodik – *Nature*, na jeho přebale jsou vyobrazeni šimpanzi a hlavní titulek zní *Chimpanzee cultures*. Uvnitř časopisu se pak nachází vědecká práce s prostým názvem *Cultures in chimpanzees* pod kterou se podepsali hlavní představitelé primatologie, etologie a biologické antropologie, kteří se zaměřují na studium kultury u šimpanzů. Práce shrnuje poznatky ze sedmi dlouhodobých výzkumů šimpanzích populací na

¹⁸⁸ Archiv autora

území Afriky. Tyto studie byly realizovány v délce od 8 do 38 let a v celkovém součtu poskytují data o přímém pozorování šimpanzů v délce 151 roku.¹⁸⁹ Zde můžeme spatřovat značný rozdíl mezi etnografií realizovanou v rámci studia lidských kultur, kde se uplatňuje synchronní přístup ke kultuře.¹⁹⁰ Studie *Cultures in chimpanzee* je příkladem diachronního přístupu, jelikož sleduje vývojové tendence v čase a probíhající změny. Etnografické výzkumy v celkové délce 151 let bychom těžko hledali i v dlouhodobých stacionárních výzkumech realizovaných ke konci 19. století, a především pak v první polovině 20. století.¹⁹¹

Studie představuje 39 různých vzorců chování jako je grooming nebo nástrojové chování, které se svým provedením liší mezi jednotlivými šimpanzími populacemi. Je zde vyloučen ekologický a genetický vliv na chování. Ekologickým vlivem se rozumí, že určité chování je nebo není přítomno v podmínkách, které jsou ekologicky identické. Podle výzkumníků je repertoár různých vzorců chování typický pro lidský druh, avšak nikdy nebyl pozorovaný v takové míře u jiných druhů. Kultura je definována skrze biologické vědy, jelikož podle autorů nabízí inkluzivnější definici než kulturní antropologie, pro niž je nutný jazyk, vylučuje tak ostatní druhy a dělá z kultury unikátní fenomén výlučný pouze pro druh *homo sapiens sapiens*. Z biologického hlediska je význam kulturního přenosu dán tím, že může generovat evoluční změny. Kulturním chováním pak lze označit cokoli, co jedinec získá negenetickým způsobem – skrze sociální učení nebo

¹⁸⁹ Whiten, A., & Goodall, J., & McGrew, W. C., & Nishida, A., & Reynolds, V., & Sugiyama, Y., ... & Boesch, C. (1999). Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399(6737). s. 683

¹⁹⁰ Libera, Z. (2011). History and Culture: Problems of Cultural Anthropology and Historical Anthropology. In *Anthropos*, 106(2). s. 598

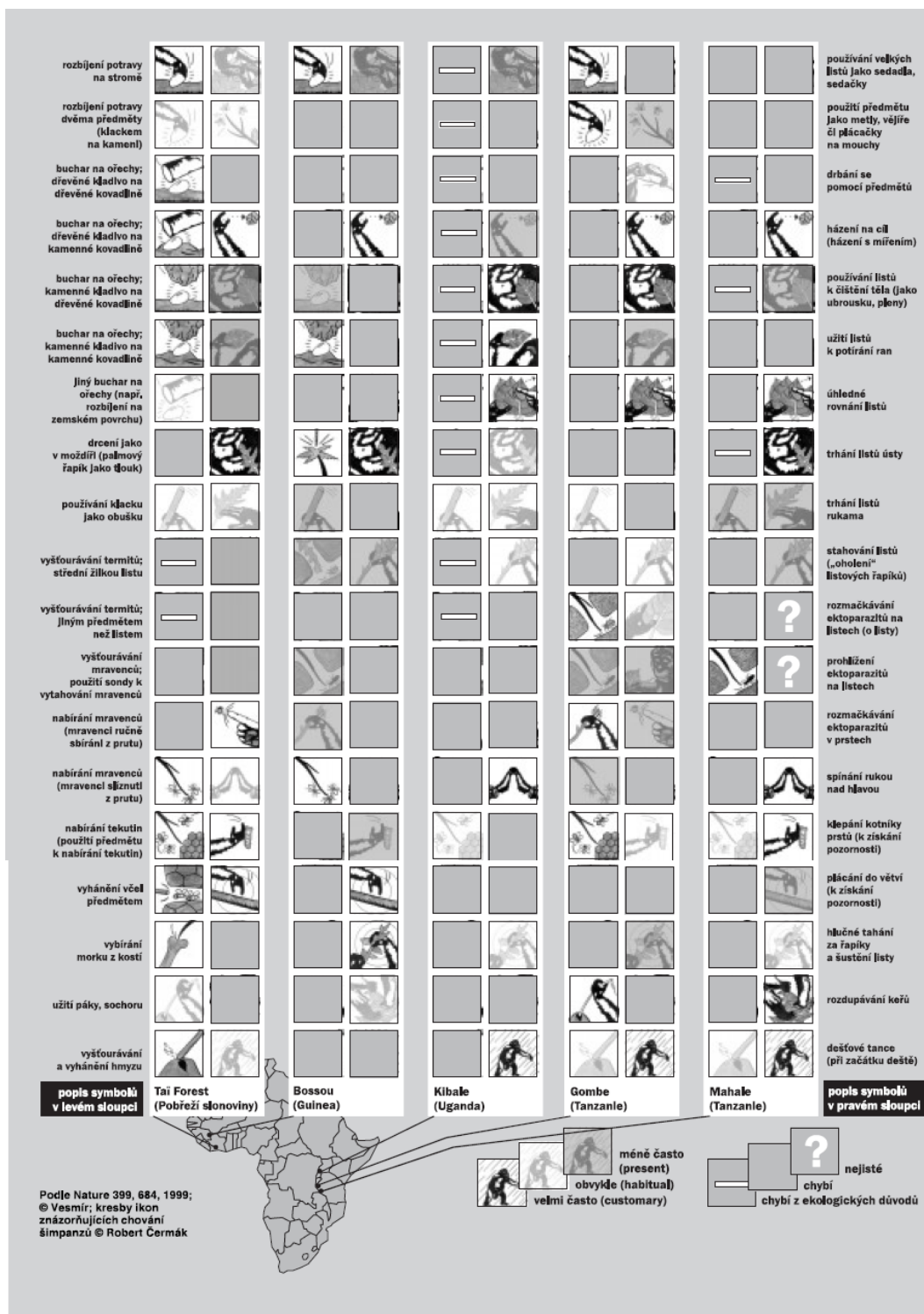
¹⁹¹ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 55

pozorováním, kulturní chování je pak udržováno mechanismy sociální transmise.¹⁹² Podle českého evolučního biologa Jana Zrzavého je tato studie:

„prostě kulturní popis sedmi šimpanzích etnik. Rozdíly zjevně nejsou spojeny s ekologií (tak jako lze těžko najít ekologické důvody, proč někteří Středoevropané pojídají vařené těsto v podobě knedlíku a jiní v podobě halušek). (...) Je zkrátka evidentní, že etnická diferenciacce není lidskou vymožeností.“¹⁹³

¹⁹² Whiten, A., & Goodall, J., & McGrew, W. C., & Nishida, A., & Reynolds, V., & Sugiyama, Y., ... & Boesch, C. (1999). Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399(6737). s. 682

¹⁹³ Zrzavý, J. (2000). Šimpanzí etnografie: Etnická diferenciacce není lidskou vymožeností. *Vesmír*, 79(77). s. 77

Obr. č. 11. Infografika distribuce variací šimpanzího chování, dle studie *Cultures in chimpanzee*.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Infografika je použita v grafickém provedení časopisu Vesmír. Jednak disponuje českými překladem a subjektivně se mi jeví přehlednější nežli ta, která se nachází v *Cultures in*

Na základě infografiky viz obr. č. 11 lze například vidět, že populace v Gombe (Tanzanie) se vyskytuje 23 behaviorálních vzorců, kdežto v Mahalle (Tanzanie) jen 16. Z toho tyto dvě populace sdílejí 12 společných behaviorálních vzorců. Boesch, jeden ze spoluautorů ve svých pozdějších studiích uvádí, že díky tomuto výzkumu si uvědomuje, že každá populace šimpanzů je odlišná díky konkrétnímu kulturnímu repertoáru, který je tvořen komplexem různých behaviorálních prvků. Tyto komplexy přirovnává k otiskům prstů – na základě chování určitého šimpanze jsme schopni určit, k jaké konkrétní populaci patří.¹⁹⁵

Studie vzbudila značný ohlas a samozřejmě i kritiku. Jednu z nejvýraznějších kritik přednesli Kevin V. Laland a Vincent M. Janik v článku *The animal cultures debate* (2006). Autoři kritizují především etnografickou metodu, dle nich izoluje behaviorální rozdíly a nepřipouští alternativní vysvětlení rozdílných kulturních vzorců skrze působení ekologie a genetiky. Podle nich nelze nikdy zcela eliminovat vliv ekologie a genetiky, dle nich je toto tvrzení logicky nemožné, jelikož absentování příčin nemůže být dokázáno nikdy absolutně. Poukazují, že snaha eliminovat vliv ekologie je paradoxní, jelikož pokud je popřeno vliv prostředí, nelze pak brát kulturu jako adaptivní mechanismus na prostředí.¹⁹⁶ Jinak řečeno, u šimpanzů by se nemohlo vyvinout například vytváření „sandálů“ z listů, které si dávají na chodidla

chimpanzees. Zrzavý, J. (2000). Šimpanzí etnografie: Etnická diferenciacie není lidskou vymožeností. *Vesmír*, 79(77). s. 78

¹⁹⁵ Boesch, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 681

¹⁹⁶ Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology & Evolution*, 21(10). s. 542-543

při lovení mravenců, aby zabránili kousání do nohou¹⁹⁷, pokud by žili v prostředí, v němž flóra neposkytuje listy.

Dále nelze odmítnout vliv genetiky, jelikož schopnost zvířat učit se, je ovlivněna právě zděděnými biologickými predispozicemi. Dle Lalanda a Alpa se článek *Cultures in chimpanzees* vrací zpět ke sporu biologického a kulturního determinismu.¹⁹⁸ Vlivu genetiky se dále věnují a podotýkají, že některé šimpanzí populace byli stovky tisíc let od sebe odděleny, je tedy možné, že zdrojem rozdílných behaviorálních vzorů není kultura jak se domnívají autoři *Cultures in chimpanzees*, ale právě geny.¹⁹⁹ Interpretovat proto rozdíly mezi šimpanzími populacemi jako kulturní, s vyloučením ekologických a genetických vlivů, je produktem neaktuálního etnografického přístupu. Na místo toho autoři nabízejí vysvětlení rozdílů skrze vzájemné působení ekologie a genetiky. Je důležité upozornit, že Laland a Janik nenapadají myšlenku kultury u šimpanzů, ale způsob dokazování této teorie. Jako alternativu nabízejí důsledné zkoumání sociálního učení, jelikož jej považují za předpoklad pro kulturu.²⁰⁰ Dlužno dodat, že odpovědi na jejich kritiku se Lalandovi a Janikovi dostalo již v dalším čísle *Trends in Ecology & Evolution*, kde svou polemiku publikovali. Michael Krützen, Carel van Schaik a Andrew Whiten je obvinili z nepochopení jejich práce. Cílem studie *Cultures in chimpanzees* bylo identifikovat kulturu v šimpanzích populacích, a ne hledat relativní význam kultury pro vysvětlení chování na základě různého geografického umístění. Připouštějí problémovost genetiky, ale na základě etologických studií u šimpanzů se vliv genetiky na rozdílnost

¹⁹⁷ Alp, R., (1997). "Stepping-sticks" and "seat-sticks": New types of tools used by wild chimpanzees (*Pan troglodytes*) in Sierra Leone. *American Journal of Primatology*, 41(1). s. 46-47

¹⁹⁸ Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology & Evolution*, 21(10). s. 542-543

¹⁹⁹ Tamtéž. s. 544

²⁰⁰ Tamtéž. s. 545-546

chování ukázal jako neprůkazný. Sdílí však názor, že pro prokázání kultury je klíčové sociální učení.²⁰¹

Debata nad studií *Cultures in Chimpanzees* velmi dobře ilustrovala problémy se kterými se snaha o dokázání kultury u šimpanzů skrze etnografické výzkumy potýkala. V devadesátých letech nabývala na síle kritika etnografické metody právě pro nemožnost vyloučit vliv genetiky a ekologie. Debata se tak postupně začala čím dále více orientovat na sociální učení jako klíč pro učení kulturního chování. Začaly se více provádět laboratorní testy a sociální učení se zkoumalo v jeho procesech jako je imitace a vyučování. Zdálo se totiž, že právě imitace a vyučování: „na rozdíl od dalších forem sociálního učení mohou vést ke kumulaci kulturních znaků, která je tak typická pro člověka. (...) Kulturní znaky u šimpanzů (...), přestože nejsou ojedinělé, se skutečně zdají být do určité míry zakonzervované v určité jednoduchosti a nemají příliš tendenci kumulovat vylepšení nebo změny obecně.“²⁰² Richerson a Boyd podotýkají, že:

„Většina laboratorních výzkumů silně zpochybňuje funkce kultury zjištěné terénním výzkumem. (...) Bez kontrolovaných experimentů, tvrdí výzkumníci, není možné poznat, jestli je pozorované chování předávané kulturně. Terénní pracovníci pocíťují stejně silně, že laboratorní prostředí neposkytuje zvířatům moc možností předvést své nejlepší kousky a že se zvířata s očividně složitým chováním, jakým jsou např. šimpanzi a kosatky, je těžké se v laboratoři vypořádat. Tvrdí, že nepřímé důkazy pro sofistikovanou kulturu jsou přesvědčivé.“²⁰³

²⁰¹ Krützen, M., et al. (2006). The animal cultures debate: response to Laland and Janik. *Trends in Ecology & Evolution*, 22(1). s. 6

²⁰² Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 284

²⁰³ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 159-160

Výzkum kultury u šimpanzů je dnes realizován skrze kombinaci etnografie a psychologických experimentů.

„První zdroj [etnografie] spíše dokumentuje konkrétní projevy chování, o kterých můžeme uvažovat jako o kulturních znacích. Druhý zdroj dat [psychologie] přispívá k vysvětlení mechanismů.“²⁰⁴

Jak jsem již uvedl, sociální učení a jeho procesy se mohou zdát klíčovými pro zkoumání kultury u našich nejbližších příbuzných. V následujících kapitolách budu proto sociálnímu učení a věnovat pozornost.

9. Sociální učení u šimpanzů

„Lidé jsou sociální zvířata“²⁰⁵ říká Whiten. Je dle něj nesporné, že v porovnání s jinými druhy jsme nejvíce společenským organismem. Dle jeho názoru je sociálnost lidského druhu způsobena naším kognitivním aparátem, skrze který se dokážeme navzájem učit a předávat své znalosti. Tím se stáváme kulturními.²⁰⁶ Co se rozumí pod pojmem sociální učení? Jedná se proces učení, jež je realizováno skrze sociální vlivy, probíhá jak mezi jedinci stejného druhu, tak mezi druhy (Washoe se učila znakový jazyk od lidí). Opakem je individuální učení jedince i přes to, že může probíhat v sociálním prostředí.²⁰⁷ Naše kulturní znaky si předáváme právě skrze sociální učení a jedině naučené chování lze považovat za kulturní.

²⁰⁴ Tamtéž. s. 285

²⁰⁵ Whiten, A. (2000). Primate culture and social learning. *Cognitive Science*, 24(3). s. 477

²⁰⁶ Tamtéž. s. 477

²⁰⁷ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 40

„Pouze sociální, ale nikoliv učení individuální, vede k přetrvání daného chování nad rámec života jedince, tedy k určité formě dědičnosti a kultura stojí na předávání (dědění) chování a idejí mezi jedinci a od generace ke generaci.“²⁰⁸

Abych lépe vysvětlil význam sociálního učení, připomenu v krátkosti některé znalosti, které máme o šimpanzím chování. Od roku 1962 víme, že šimpanzi se živí lovem mravenců, které loví v jejich mraveništích za použití větvičky (každá populace má jinou techniku), víme dále, že vybírají morek z kostí, používají páku, rozbíjejí různými technikami ořechy, hází kameny, aby odstrašili predátory, používají listy jako pleny nebo pro odstranění parazitů, fekálií, potravy, mají různé techniky čištění srsti²⁰⁹, nosí „sandály“ z listů²¹⁰, loví ryby²¹¹, hloubí studny a filtrují vodu²¹², používají klacky jako oštěpy při lovu²¹³, staví si hnízda pro spánek²¹⁴, živí se sbíráním medu²¹⁵. Fascinujícím příkladům šimpanzího chování bych mohl věnovat několik dalších stran. Primárně jsem ale těmito příklady chtěl vyvolat otázku, jak se v rámci sociálního učení tyto behaviorální znaky předávají. Zdá se, že

²⁰⁸ Ovcáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 286

²⁰⁹ Whiten, A., & Goodall, J., & McGrew, W. C., & Nishida, A., & Reynolds, V., & Sugiyama, Y., ... & Boesch, C. (1999). Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399(6737). s. 683

²¹⁰ Alp, R., (1997). "Stepping-sticks" and "seat-sticks": New types of tools used by wild chimpanzees (*Pan troglodytes*) in Sierra Leone. *American Journal of Primatology*, 41(1). s. 46-47

²¹¹ A new behavioural variant in wild chimpanzees: Algae fishing in Bakoun, Guinea (2016, 4. říjen). *Max-Planck-Gesellschaft* [online]. Citováno 15. března 2018. Dostupné z:

<https://www.mpg.de/10816806/chimpanzees-fishing-algae>

²¹² Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(2). s. 89

²¹³ Yirka, B. (2015, 15. duben). Chimps in Senegal found to fashion spears for hunting. *Phys.org* [online]. Citováno 15. března 2018. Dostupné z: <https://phys.org/news/2015-04-chimps-senegal-fashion-spears.html>

²¹⁴ Godall, J. (1962). Nest Building Behavior in the Free Ranging Chimpanzee. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 102(2), 455-467. doi: 10.1111/j.1749-6632.1962.tb13652.x. s. 455

²¹⁵ Boesch, Ch., Head, J. a Robbins, M. M. (2009). Complex tool sets for honey extraction among chimpanzees in Loango National Park, Gabon. *Journal of Human Evolution*, 56(6). s. 561

odpověď máme hledat v mechanismech sociálního učení – imitace a emulace²¹⁶. Budu se proto těmito procesům věnovat v následující kapitole.

9.1. Imitace vs. emulace a kumulativní kultura

Podle Lindové je imitace procesem, jenž:

„Spočívá v přesném kopírování sledu a provedení jednotlivých behaviorálních aktů demonstrátora se záměrem dosažení určitého cíle.“²¹⁷

Emulace je oproti tomu proces, při:

„Které[m] jedinec rovněž porozumí záměru demonstrátora a dokáže následně zopakovat sám dosažení stejného cíle, avšak postup, kterým toho dosahuje, není nutně stejný jako ten demonstrováný a jedinec se nezaměřuje na přesné kopírování sledu pohybů (pokud dosáhne cíle stejným způsobem, pak zpravidla díky tomu, že daný způsob je pro zvíře obvyklý a jedinec ho volí spontánně).“²¹⁸

Jaký je význam těchto procesů pro kulturu? Psychologové jsou toho názoru²¹⁹, že udržení a transmise kulturních obsahů lze dosáhnout jen díky imitaci, jelikož pokud není jedinec s to pochopit cestu ke kýženému výsledku, je právě imitace jediným možným prostředkem.²²⁰ Pokud totiž směřujeme ke stále větší komplexnosti a složitosti, není možné udržet model učení jen skrze svou vlastní individuální aktivitu. I přes veškerý možný údiv nad šimpanzím chováním, které popisujeme jako kulturní, nelze říci, že by

²¹⁶ Whiten, A. (2000). Primate culture and social learning. *Cognitive Science*, 24(3). s. 93-494

²¹⁷ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 287

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Většina studií na imitaci a emulaci vzniká na základě laboratorních testů, protože ve volném prostředí, neleze kontrolovat zcela podmínky.

²²⁰ Tomasello, M. (1999). *The Cultural Origins of Human Cognition*. Harvard University Press. s. 27

dosahovalo takové komplexity jako kultura lidská. Ano, šimpanzi vytvářejí nástroje stejně jako lidé, ale nejsou natolik komplexní jako lidské nástroje, od primitivního klacku k vesmírným raketám vedla dlouhá cesta. Zrychleně ji můžeme pozorovat v úvodních scénách filmové klasiky *2001: Vesmírná odysea* (1968) režiséra Stanlyeho Kubricka²²¹ nebo úvodní znělce populárního amerického seriálu *The Big Bang Theory*²²². Díky imitaci máme tzv. kumulativní kulturní evoluci, která se vyskytuje dle Richersona a Boyda pouze u lidí. Definují ji jako:

„Chování či artefakty, které jsou předávány a upravovány po mnoho generací a vedou ke komplexním artefaktům a chování. Lidé jsou schopni přidávat k tradici jednu inovaci za druhou, dokud výsledek nepřipomíná dokonalý orgán, jakým je třeba oko.“²²³

Nepřímo velmi dobře popsali myšlenku kumulativní kultury výrokem o své práci sir Isaac Newton: „Pokud jsem viděl dál, pak jen proto, že jsem stál na ramenou obrů.“²²⁴

Emulace oproti tomu není procesem, který by mohl vést k udržení kulturní tradice. V rámci kumulativní kultury je třeba brát stále v potaz, že se jedná o evoluční model, z toho plyne, že veškeré závěry, které jsou o kultuře vyřčeny je třeba vnímat v časovém měřítku evolučního mechanismu.²²⁵ Díky dlouhodobému časovému měřítku se ukázalo, že v rámci matematických modelů je imitace ideálním způsobem předávání kulturních prvků. V rámci laboratorních experimentů se dlouho nedařilo u šimpanzů schopnost imitace

²²¹ 2001: A Space Odyssey - From Bone to Satellite (1968). (2011, 31. května) [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=qtbOmpTnyOc) [video]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=qtbOmpTnyOc>

²²² The Big Bang Theory - Opening. (2016, 22. května). [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=EhoYKLIcTLM) [video]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=EhoYKLIcTLM>

²²³ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 160

²²⁴ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia, Galileo. s. 195

²²⁵ Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. s. 300

potvrdit. Mělo se tak za to, že v rámci evolučních teorií kultury je otázka kultury u šimpanzů vyřešena. Avšak nyní se zdá:

„[že] šimpanzi možná v některých situacích přece jen imitovat dokážou (...) možná emulace není oproti imitaci o tolik jiná z hlediska přesnosti přenosu a ani schopnost šimpanzů kumulovat dovednosti se nezdá být zcela vyloučena.“²²⁶

Výzkumy uskutečněné za posledních 15 let ukazují, že imitace se přeci jen u šimpanzů může vyskytovat. Jako průkazné se ukázaly studie Whitena a jeho spolupracovníků z roku 2005, kdy:

Naučili po jedné šimpanzici ze dvou různých skupin odlišný postup, jakým získat potravu z aparatury. Jedna šimpanzice pomocí tyčky vypáčila překážku, druhá potravu tyčkou vyšfourala otvorem ven. Obě dvě šimpanzice pak vpustili zpět do mateřských skupin. V každé skupině se rychle rozšířili právě onen danou samicí demonstrováný způsob, který začali provádět prakticky všichni členové.“²²⁷

Debata imitace vs. emulace tak je stále otevřená a nelze omezit, jak se toho dopouští Richerson a Boyd²²⁸, kumulativní kulturu pouze na člověka.

9.2. Jiné formy kulturní transmise skrze sociální učení

Jako další způsob kulturního přenosu bych rád uvedl vyučování. Lze si povšimnout, že vyučování se rozvinulo napříč druhy a jedná se o velmi

²²⁶ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 289

²²⁷ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 303

²²⁸ Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha: Academia, Galileo. s. 160

efektivní strategii, jak nové mládě připravit na budoucí život v populaci. Podle Boesche se pod termínem vyučování míní etologický pojem adaptace.²²⁹ Učení se potvrdilo např. potkanů obecných, písčomila obecného, křečka zlatého.²³⁰ Další formy učení se rozvinuli např. u mravenců, kdy starší mravenec vede ustálenou mravenčí trasou jedince nového. Proces výuky probíhá tak, že mravenci jdou za sebou a „žák“ se dotýká „učitele“ tykadly.²³¹ Šimpanzi v předávání kulturních znaků využívají většinou mechanismu sociálního učení emulace a snad i imitace. Jako příklad uvedu učení práce s nástroji tzv. rozbíjení ořechů (nut cracking) v africkém národním parku Taï. V této oblasti byly zaznamenány tři způsoby výuky rozbíjení ořechů. První – matka dělá, že nechává matici (placatý kámen nebo dřevo), na které se ořechy rozbíjejí a „kladivo“ (opět kámen nebo dřevo) bez dozoru a předstírá sběr ořechů. Její fingovaný nezájem stimuluje zvědavost mláďat o nástroje a pokouší se o rozbití ořechů. Tato strategie se uplatňuje většinou u mláďat do tří let. Druhý způsob – mláďata se pokouší použít k rozbití skořápek ořechu vlastní nástroje, v průměru mezi čtvrtým a pátým rokem života. Matka pozoruje mládě a pokud se mu s jeho nástroji nedaří, poskytne mu své nástroje. Třetí způsob je, když matka pozoruje, jak se potomek snaží rozbít ořech, ale nedaří se mu. Přerušuje proto jeho činnost a demonstruje, jak se rozbití provádí.²³²

Z výzkumů zároveň vyplývá, že s nástupem reprodukčního věku se druhy přestávají učit.²³³ V tomto případě je člověk opět unikátním druhem, protože

²²⁹ Boesch, Ch., & Tomasello, M. (1998). Chimpanzee and Human Cultures. *Current Anthropology*, 39(5). s. 591

²³⁰ Bennett, G. a Laland, K. N. (2005). Social Learning in Animals: Empirical Studies and Theoretical Models. *BioScience*, 55(6)

²³¹ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepte kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 288

²³² Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(2). s. 85

²³³ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepte kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 195

proces učení probíhá (minimálně v Západní kultuře) formou institucionalizované výuky během povinné školní docházky a možným pokračováním na sekundární a terciární vzdělávání. Případně dalším vzděláváním v průběhu kariérní trajektorie. Vzdělávání se je kontinuální proces. U šimpanzů v jejich přirozeném prostředí vyučování končí mezi čtvrtým a pátým rokem života.²³⁴ Poté přestává být výuka matkou praktikována, pokud se tak například mladý šimpanz nenaučí rozbíjet ořechy, stává se tento nešťastník jejich sběračem. Naprosto odlišná situace je však u šimpanzů, kteří žijí mimo své přirozené prostředí:

„Schopnosti učit se od dalších modelů, starších juvenilů nebo dospělých, příbuzných i nepříbuzných, a také schopnosti imitovat kulturní zvyky po dosažení 5 let věku a selektivně imitovat úspěšné demonstrátory, které by všechny podstatně zvýšily pravděpodobnost šíření nového chování (...) jsou celkem rutinně pozorovány u šimpanzů v laboratorních podmínkách.“²³⁵

Jakým způsobem toto chování interpretovat je otázkou. V rámci rešerše literatury jsem neobjevil žádnou studii, která by se rozdílů v učení u šimpanzů v zajetí a v přirozeném prostředí v rámci jeho trvání věnovala. Pokud bych se měl snažit vysvětlit tento rozpor, připadá mi relevantní snažit se interpretovat jev skrze přístup ke zdrojům. V přirozeném prostředí si musí šimpanzi potravinové zdroje získávat sami, ať už sběrem nebo lovem. V chovných stanicích laboratoří nebo zoologických zahrad jsou potravinové zdroje poskytovány lidmi a šimpanzi nemusí vynakládat tolik úsilí na jejich získávání jako v přirozeném prostředí. Ostatně změna potravinových zdrojů a jejich vliv na změnu šimpanzího chování jsem ukázal na příkladu Goodallové, kdy šimpanzí populace migrovali blíže k lidem kvůli citrusům a

²³⁴ Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?.

Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews, 12(2). s. 85

²³⁵ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 306

jiným vysoce energetickým potravinám. Změnu behaviorálních procesů kvůli úpravě jídelníčků se prokázala také u šimpanzů bonobo, populace v Gomba se konzumaci cukrové třtiny začali oddávat sexuálními orgiím.²³⁶

Zdá se však částečně problémové srovnávat vyučování u šimpanzů a u lidí, jelikož se se jeví, že výuka má jiné kongnitivní procesy a u člověka dochází k nesporně rozvinutějším formám a strategiím, jak vyučovat.²³⁷ Diferenciace vzdělávacích systémů mezi národními státy a neutuchající diskuze, jak co nejlépe vzdělávat, je ostatně předmětem pedagogických věd. Jak jsem již několikrát uvedl, práce vychází z evolučních teorií, a i v rámci vyučování můžeme pozorovat proces, jak sociální chování a kulturu ovlivnili morfologické adaptace našeho druhu *homo sapiens sapiens*. V rámci vyučování se pracuje s procesem sdílené intencionality. Jedná se o skutečnost, kdy žák a učitel upínají svou pozornost ke stejnému cíli a jsou si vědomi společné činnosti. Zdá se, že pro zefektivnění procesu sdílené intencionality, a tedy i výuky, se adaptovalo lidské oko, a to skrze výrazné bělmo, protože tak mohou jedinci sledovat lépe pohyb očí svého protějšku.²³⁸ U ostatních primátů je pohled do očí spíše výrazem agrese. Od padesátých let, byly zdokumentovány jen tři případy výskytu šimpanzů s očním bělmem, a to v Gombe. Jednalo se o genetické mutace, které se v populaci dále nešířily. Vytvoření očního bělma také souvisí s koordinovaným lovem našich předků v paleolitu, kdy skrze pohledy mohli bez hluku komunikovat. Měli lidově řečeno „oči na štopkách“. Šimpanzi samozřejmě také koordinovaně loví, ale maso představuje jen 2 % jejich jídelníčků, což se asi dá považovat za zanedbatelnou činnost pro morfologickou změnu zrakového aparátu.²³⁹

²³⁶ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 97

²³⁷ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 288

²³⁸ Tamtéž. s. 194

²³⁹ Shipman, P. L. (2012). Do the Eyes Have It?. *American Scientist* [online]. Citováno 18. března 2018. Dostupné z: <https://www.americanscientist.org/article/do-the-eyes-have-it>

Stavba lidského oka je tak velmi dobrou ukázkou toho, že vliv kultury na biologickou evoluci nelze opomíjet.

9.3. Identita a konformní chování

Jednou z charakteristik kultury je poukazování na rozdílnosti mezi populacemi. Za akcentování těchto rozdílů byla antropologie vystavena značné kritice a její nakládání s pojmem kultura bylo označeno jako mocenský nástroj, který vytváří kategorie „my“ a „oni“.²⁴⁰ Pokud kulturu přisoudíme šimpanzům, můžeme je zkoumat z pohledu vytváření kulturní identity, existuje u šimpanzů „my“ a „oni“? Z etnografických dat víme, že se šimpanzí populace mezi sebou liší. Pokud budeme pozorovat behaviorální procesy šimpanzího jednotlivce – jakým způsobem pracuje s nástroji, jak provádí grooming, jak rozbíjí ořechy, jak vábí samice, bude pro nás snadné určit z jaké populace pochází. Jeho chování je jako otisk prstu, je jeho identitou.²⁴¹ Šimpanzi nemluví, tak se jich na vnímání vlastní identity nemůžeme zeptat. Co však můžeme, je pozorovat, jakým způsobem jednají, když se dostanou do jiné populace, ať už v rámci exogamie nebo při setkání skupin např. během lovů. Pro kulturní identitu je totiž charakteristické to, že: „spíše, než v izolaci vyvíjí se ve vzájemném kontaktu“.²⁴² U lidí se tato potřeba vytvořit svou vlastní identitu a vymezovat se proti ostatním (ve schématu my jsme dobří, oni špatní) považuje za kognitivní imperativ lidské mysli. Výborným příkladem jsou autoetnonyma, tedy způsoby, jak sami sebe příslušníci jednotlivých kultury pojmenovávají. Viz tab. č. 2.

²⁴⁰ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. V Praze: Karolinum. s. 74-75

²⁴¹ Boesh, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. s. 681

²⁴² Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). s. 34

Název	Nativní označení	Volný překlad
Asmatové	as-mat	my, stromoví lidé
Inutité	Inuit	lid
Mohawkové (Irokézové)	Ankwehonwe	pravý lid

Tab. č. 2. Příklady autoetnonym.²⁴³

Velmi dobře je známa událost setkání šimpanzích populací Kasekala a Kahama v Gombe. Alfa samec Goliáš, který patřil do komunity Kasekala se přesunul do populace Kahama, čas od času zavítal do teritoria své bývalé skupiny. Jednou se potkal s příslušníky své bývalé skupiny a ti jej zabili. McGrew o usmrcení Goliáše jeho bývalými druhy konstatuje:

„Během času, se on změnil z „jeden z nás“ na „jeden z nich“ a zaplatil za to.“²⁴⁴

Zabití Goliáše vedlo k dalším útokům populace Kasekala na šimpanze Kahama. V roce 1974 útoky vrcholili a populace Kahama byla kompletně vyhlazena.²⁴⁵ Ke konfliktům mezi šimpanzi dochází především mezi samci, kteří z pravidla zůstávají během celého svého života v jedné skupině.²⁴⁶ Do jiných šimpanzích populací migrují zpravidla samice, a to v době své pohlavní dospělosti. Bohužel není zdokumentováno podrobně příliš mnoho těchto případů. Jedním z nich je migrace šimpanzice Gwekulo v lokalitě Mahala. Migrovala z jedné skupiny do druhé, přičemž si ve své nové skupině ponechala svou variaci provádění groomingu ze své bývalé populace a současně prováděla grooming podle zvyklostí své nové

²⁴³ Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum. s. 29

²⁴⁴ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 29

²⁴⁵ Docker, J. (2008). *The Origins of Violence: Religion, History and Genocide*. Pluto Press. s. 20

²⁴⁶ Možná proto byl Goliáš zabit.

populace.²⁴⁷ Na základě výzkumů, které proběhly mezi třemi populacemi šimpanzů v oblasti západní Afriky, mezi kterými docházelo jednak k pravidelnému setkávání (studie nezmiňuje žádné násilí mezi populacemi) docházelo u šimpanzích samic k úpravě nástrojového chování (rozbíjení ořechů) na základě způsobu, který byl praktikován v jejich nové populaci.²⁴⁸ Na základě uvedených příkladů lze říci, že šimpanzi stejně jako lidé jsou konformní a raději následují většinové chování. Lindová poznamenává:

„Přináší to svá pozitiva i negativa. Na jedné straně totiž konformita zrychluje přenos kulturních forem chování v případě, že jde o chování většinové, například směrem k nezkušeným mláďatům nebo imigrantům z jiných skupin. Tak pomáhá udržovat tradiční způsoby chování komunity, podporuje sdílení technologických postupů a zvyků a následně vytváří identitu skupiny. (...) Na druhou stranu ale konformita brání šíření inovací (...) je spoluzodpovědná za zakonzervování kultury šimpanzů na úrovni jednoduchých činností.“²⁴⁹

Míra komplexity lidské kultury je oproti šimpanzím nesporně větší, zároveň je však nutné poznamenat, že lidstvo je také značně konformní, avšak dokáže oproti šimpanzům lépe zhodnocovat míru konformity. Značí to politické debaty o pozitivích a negativích konzervatismu, který je často označován jako: „zpátečnická snaha.“²⁵⁰ Víme, že šimpanzi si v některých případech ponechají své předešlé chování, ať už během setrvávání v nové skupině nebo jen při setkání s jinou populací, když se jim překrývají teritoria a to i

²⁴⁷ McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York: Cambridge University Press. s. 29

²⁴⁸ Lunz, L. V., & Mundry, R., & Boesch, Ch. (2012) Evidence for Cultural Differences between

Neighboring Chimpanzee Communities. *Current Biology*, 22(10). s. 924

²⁴⁹ Ovčáčková, Lenka. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. Str. 292

²⁵⁰ Connolly, W. E., Miller, D., et al. (2000) *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal. s. 228

v případě, že v nové populaci by přijetí mělo pozitivní dopad na jejich života např. efektivnější lov mravenců delším prutem.²⁵¹ Stejné chování, tedy nepřijetí efektivnějšího způsobu a lpění na tradičních způsobech v lidských kulturách můžeme vidět na příkladu neúspěšné kolonizace Grónska Nory, kteří se o to pokoušeli od 10. století do 15. století.²⁵² Grónsko bylo v té době částečně osídleno populací Inuitů, kteří byli velmi dobře adaptováni na tamější podmínky a ať svými zbraně, lehkými kajaky, stavbou příbytků etc. oproti tomu Norové si neměli výbavu, díky které by dokázaly v krajině Grónska efektivně žít – nedisponovali luky a šípy jako Inuité, stavěli neefektivní příbytky ze dřeva, kterého byl nedostatek. Vztah Norů a Inutů byl sice poznamenán menšími střety, ale nikdy mezi nimi nevypukla otevřená válka. Obě skupiny tak vedle sebe koexistovali a mohli se tak vzájemně ovlivňovat. Norové i přes stále větší strádání nepřijali nic z inuitské kultury, a to vedlo k jejich zkáze. Slovy Jareda Diamonda:

„Norové při srovnání se svými těžkými dřevěnými veslovými čluny a postupem lovu mrožů a tuleňů museli rozpoznat lepší propracovanost inuitských lehkých kožených člunů a loveckých postupů, protože Inuité úspěšně dělali přesně to, o co se pokoušeli norští lovci.²⁵³

Naproti tomu, Inuité těžili z pozorování přežívání Norů a některé poznatky Norů implementovali do své nástrojové kultury. Paradoxem je, že Norové pojmenovali Inuity staronorským slovem „Skraelingové“, které se překládá jako „ubožáci“.²⁵⁴

Konformita u šimpanzů je také značně dána tím, že jsou značně neochotni změnit své chování, i když se ukáže, že již nevede ke kýženému cíli. Jako

²⁵¹ Can Schaik, C. P. (2012). Animal Culture: Chimpanzee Conformity? *Current Biology*,22(10). s. 402

²⁵² Diamod, J. (2008). *Kolaps: proč společnosti zanikají a přežívají*. Academia. s. 287

²⁵³ Diamod, J. (2008). *Kolaps: proč společnosti zanikají a přežívají*. Academia. s. 342-353

²⁵⁴ Tamtéž s. 350

příklad je studie, kdy šimpanzi byli vystaveni experimentu získávání potravy z bludiště tyčí. Určitá část šimpanzů zkusila jinou strategii a začala s bludištěm třást, což se ukázalo jako efektivní. Výzkumníci pak následně znemožnili provádět získávání potravy díky tyčce a i přesto, že šimpanzi, kteří pracovali s tyčkou a viděli, že někteří jejich druhové používají jinou metodu stále opakovali svůj již nefunkční způsob.²⁵⁵

Zdá se tedy, že lidé, stejně jako šimpanzi, jsou konformisti. Co je však rozlišuje, je úroveň konformity. Jelikož se šimpanzi sdílíme podobný kognitivní aparát, je otázkou, zdali u šimpanzů není jejich přehnané lpění na zavedených způsobech chování projevem tzv. bias konformity. Což je potřeba se chovat na základě způsobu, který má v populaci největší zastoupení.²⁵⁶ U člověka je toto chování také značné, ale zdá se, že na rozdíl od šimpanzů disponuje jistou mírou sebereflexe, která dovoluje překonávat problémy i jinými způsoby než repetitivním opakováním tradičních strategií. Také se ukazuje, že na rozdíl od lidí u šimpanzů není vyvíjen takový tlak na sociální učení jako u lidí, kteří vykazují menší spokojenost s aktuálními podmínkami.²⁵⁷ Zde bych rád kapitolu o sociálním učení ukončil, a to úryvkem debaty člověka, šimpanzího vědce Kornélia a jeho šimpanzí snoubenky Ziry z klasiky sci-fi žánru franouzského románu *Planeta opic* (1963) z pera Pierra Boulleho.

[Kornélius]: Říkal jste také, že opice u vás jsou nadány velmi vyvinutou schopností napodobovat?

[člověk]: Napodobují všechno, co děláme; totiž to, co nevyžaduje skutečné uvažování. Dokonce slovo *opičit se* má u nás význam *napodobovat*.

²⁵⁵ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 304

²⁵⁶ Ovčáčková, L. et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepce kulturní evoluce*. Praha: Academia. Galileo. s. 205

²⁵⁷ Tamtéž s. 307

[Kornélius]: Ziro, zašeptal Kornélius jakoby unaveně, - necharakterizuje i nás snad právě toto opičení?

[vypravěč]: ani jí nenechal dost času, aby mohla zaprotestovat a hned živě dodal.

[Kornélius]: Už v dětství to začíná. Celé naše vzdělávání je založeno na napodobování.

[Zira]: To orangutani...

[Kornélius]: Ti jsou nejdůležitější, protože oni utvářejí mládež svými knihami. Oni nutí opičí dítě, aby opakovalo všechny chyby a omyly předků. To také vysvětluje pomalost našeho pokroku. Po deset tisíc let jsme se nijak nezměnili.²⁵⁸

²⁵⁸ Boule. (1970) *Planeta opic*. Praha: Československý spisovatel. s. 118

Závěr

Cílem práce bylo ukázat problematiku zkoumání kultury u šimpanze učenívého. Představil jsem základní problém, kterým je způsob, jakým je v antropologii a dalších vědách definována kultura a poukázal na exkluzivistický charakter definic kultury, které a priori vydělují jiné živočišné druhy. Provedl jsem kritické zhodnocení a komparaci jednotlivých teoretických konceptů kultury skrze klíčové autory. Ukázal jsem, jak je v lidské společnosti uměle konstruována dichotomie člověk a zvíře neboli člověk je kulturní a zvíře je nekulturní. Upozornil jsem, jak se tyto sociokulturní představy promítají do bádání a kontaminují interpretaci dat. Provedl jsem historický exkurz v oblasti bádání o možné kultuře u našich nejbližších příbuzných a provedl kritiku na základě aktuálního stavu zkoumání a představil jsem základní antropologické studie, které se věnovaly kultuře u non-humáních druhů.

Kriticky jsem analyzoval etnografii šimpanzů jako jednu ze základních metod sběru dat o šimpanzím chování. Dále jsem v části etnografie šimpanzů věnoval paralelám k etnografii tak, jak ji známe u zkoumání lidské kultury a aplikoval některé její koncepty na etnografii šimpanzů. Věnoval jsem se metodologii šimpanzí etnografie a upozornil jsem na její limity. Na základě interdisciplinárního charakteru antropologického zkoumání, kterého je etnografie součástí, jsem představil využití dílčích věd při zkoumání behaviorálních procesů u šimpanzů. Věnoval jsem pozornost soudobým technikám sběru dat v terénu s kritickým hodnocením předešlých způsobů a ukázal jsem ideu a realizaci neinvazivního výzkumu. Důsledně jsem se věnoval klíčovým etnografickým studiím šimpanzí kultury a zevrubně jsem popsal debatu, která se v rámci těchto studií vede. Detailně jsem podrobil zkoumání sociální učení a procesy, které s ním souvisí (imitace, emulace), jelikož tyto procesy se zdají být klíčové v oblasti přisouzení kultury

šimpanzům. Soustředil jsem na identitu, jako jednu z charakteristik kultury a dal ji do kontextu s antropologickým pojetím kategorie “my” a “oni”, migrací a identitou jako fenoménem, který se utváří v kontaktu s druhými. Upozornil jsem na sociální konformitu a ukázal její význam jak u šimpanzů, tak u lidí. Pomocí výše popsaného by čtenář měl získat komplexní představu o tom, jak vypadá aktuální vědecká debata o možné kultuře u šimpanzů, čímž byly cíle práce naplněny.

Literatura:

A new behavioural variant in wild chimpanzees: Algae fishing in Bakoun, Guinea (2016, 4. říjen). *Max-Planck-Gesellschaft* [online]. Citováno 15. března 2018. Dostupné z: <https://www.mpg.de/10816806/chimpanzees-fishing-algae>

Agincourt Part 1: Where Chivalry Died In The Mud. (2008) *Chivalry Today*. Citováno 28. února 2018. Dostupné z: <https://chivalrytoday.com/agincourt-where-chivalry-died-in-the-mud/>

Allen J. S. (2009). *The lives of the brain: human evolution and the organ of mind*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

Alp, R., (1997). "Stepping-sticks" and "seat-sticks": New types of tools used by wild chimpanzees (*Pan troglodytes*) in Sierra Leone. *American Journal of Primatology*, 41(1). 46 - 47.

Association for Safe International Road Travel. (n.d.) *Annual global Road Crash Statistics*. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: <http://asirt.org/initiatives/informing-road-users/road-safety-facts/road-crash-statistics>

Bennett, G. a Laland, K. N. (2005). Social Learning in Animals: Empirical Studies and Theoretical Models. *BioScience*, 55(6), 489-499. doi: 10.1641/0006-3568(2005)055[0489:SLIAES]2.0.CO;2.

Blackmore, S. (1999). *The meme machine*. New York, USA: Oxford University Press.

Boesch, Ch. (2012). From Material to Symbolic Cultures: Culture in Primates. In J. Valsiner (Ed.). *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. (1st ed., 677-692). USA: Oxford Library of Psychology.

Boesch, Ch. (2003). Is culture a golden barrier between human and chimpanzee?. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(2), 82-91. doi: 10.1002/evan.10106.

Boesch, Ch., Head, J. a Robbins, M. M. (2009). Complex tool sets for honey extraction among chimpanzees in Loango National Park, Gabon. *Journal of Human Evolution*, 56(6), 560-569. doi: 10.1016/j.jhevol.2009.04.001.

Boesch, Ch., & Tomasello, M. (1998). Chimpanzee and Human Cultures. *Current Anthropology*, 39(5), 591-614. doi: 10.1086/204785.

Boulle. (1970) *Planeta opic*. Praha, Česká republika: Československý spisovatel.

Can Schaik, C. P. (2012). Animal Culture: Chimpanzee Conformity? *Current Biology*, 22(10). s. 402

Connolly, W. E., Miller, D., et al. (2000) *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno Česká republika: Barrister & Principal. Studium (Barrister & Principal).

Česká televize. (2017). Kapitalismus žije a podle Singera i vzkvétá. Velkou depresi vystřídal „jen“ velká recese. Citováno 13. března 2018. Dostupné z

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/2303986-kapitalismus-zije-a-podle-singera-i-vzkveta-velkou-depresi-vystridala-jen-velka>

Dawkins, R. (2009). *Boží blud: přináší náboženství útěchu, nebo bolest?*. Praha, Česká republika: Academia, Galileo.

Dawkins, R. (2002, únor). Richard Dawkins o militantním ateismu. *TED* [video]. Dostupné z: https://www.ted.com/talks/richard_dawkins_on_militant_atheism?language=cs

Dawkins, R. (1998). *Sobecný gen*. Praha, Česká republika: Mladá fronta, Kolumbus.

de Waal, F. B. M., (2003). Silent invasion: Imanishi's primatology and cultural bias in science. *Animal cognition*, 6(4), 293-299. doi: 10.1007/s10071-003-0197-4.

Diamod, J. (2008). *Kolaps: proč společnosti zanikají a přežívají*. Praha, Česká republika: Academia.

Docker, J. (2008). *The Origins of Violence: Religion, History and Genocide*. London, UK: Pluto Press.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha, Česká republika: Sociologické nakladatelství (SLON). Studijní texty (Sociologické nakladatelství).

Fisher, J., & Hinde, R. A. (1949). The opening of milk Bottles by Birds. *British Birds*, 42, 347-357.

Gavua, K. (l.r. 2016, 6. květen). Ethnoarcheology. *Oxford Bibliographies*.

Citováno 2. února 2018. Dostupné z:

<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0005.xml>

Godall, J. (1962). Nest Building Behavior in the Free Ranging Chimpanzee.

Annals of the New York Academy of Sciences, 102(2), 455-467. doi: 10.1111/j.1749-6632.1962.tb13652.x.

Gould, S. J. (1999, 2. červen). The Human Difference. *The New York Times*.

Citováno 15. ledna 2018. Dostupné z:

<https://www.nytimes.com/1999/07/02/opinion/the-human-difference.html>

Henrich, J., et al. (2001). The evolution of prestige Freely conferred deference as a mechanism of enhancing the benefits of cultural transmission. *Evolution and Human Behavior*, 22(3), 165-196. doi: 10.1016/S1090-5138(00)00071-4.

Hinde, R. A., & Fisher, J. (1951). Further observations on the opening of milk bottles by birds. *British Birds*, 44(12). 393-396.

Hoffmann, D. L., & Standish, C. D., & García-Diez, M., & Pettit, P. B., & Milton, J. A. & Zilhão, J., ... & Pike, A. W. G. (2018). U-Th dating of carbonate crusts reveals Neandertal origin of Iberian cave art. *Science*, 359(6378), 912-915. doi: 10.1126/science.aap7778.

Horáková, H. (2012). *Kultura jako všelék?: kritika soudobých přístupů*. Praha, Česká republika: Sociologické nakladatelství (SLON).

Chimp&See. Dostupné z: <https://www.chimpandsee.org>

Itani, J., (1985). The Evolution of Primate Social Structure. *Man, New Series*, 20(4), 235-243. doi: 10.1016/S0047-2484(77)80048-1.

Jacobson, H. (2016) *Šajlok, to jsem já: nový Kupec benátský*. Praha, Česká republika: Práh. Hogarth Shakespeare.

Jane Goodall (primatoložka). (2017, 18. února). *Hyde Park Civilizace* [video]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10441294653-hyde-park-civilizace/217411058090218/>

Japan Monkey Centre. (2018). *Our History*. Citováno 13.března 2018.

Dostupné z: <https://www.japanmonkeycentre.org/en/history/>

Kapitalismus žije a podle Singera i vzkvétá. Velkou depresi vystřídala „jen“ velká recese. (2017, 15. listopad). Česká televize. Citováno 20. února 2018.

Dostupné z <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/2303986-kapitalismus-zije-a-podle-singera-i-vzkveta-velkou-depresi-vystridala-jen-velka>

Kawai. M., (1965). Newly-acquired Pre-cultural Behavior of the Natural Troop of Japanese Monkeys on Koshima Islet. *Primates*, 6(1), 1-30.

Keyes, J. G. (2014). *Úsvit Planety opic*. Plzeň, Česká republika: Laser, Sci-fi.

Komárek, S. (2008). *Příroda a kultura: svět jevů a svět interpretací* (2nd ed.). Praha, Česká republika: Academia, Galileo.

Kroeber, A. L., (1928). Sub-Human Culture Beginnings. *The Quarterly Review of Biology*, 3(3), 325-342. doi: 10.1086/394308.

Kroeber, A. L. & Kluckhohn, C. (1952). Culture: a critical review of concepts and definitions. *History and Theory*, 47(1), 1-221. doi: 10.2307/2504209.

Krützen, M., et al. (2006). The animal cultures debate: response to Laland and Janik. *Trends in Ecology & Evolution*, 22(1), 6-6. doi: 10.1016/j.tree.2006.10.011.

Kuper, A., (1999). *Culture the Anthropologist's Account*. Cambridge, Massachusetts. London, England. Harvard University Press

Kühl, Hjalmar S., et al. (2016). Chimpanzee accumulative stone throwing. *Scientific Report*, 6(1). doi: 10.1038/srep22219.

Laland, K. N., et al. (2001). Cultural niche construction and human evolution. *Journal of Evolutionary Biology*, 14(1), 22-33. doi: 10.1046/j.1420-9101.2001.00262.x.

Laland, K. N., & Janik, V. M. (2006). The animal cultures debate. *Trends in Ecology & Evolution*, 21(10), 542-547. doi: 10.1016/j.tree.2006.06.005.

Landsmann, A. (2018, 1. březem). 3.5 million classifications; 9,800 volunteers; 2,200 hours of video footage annotated! *The Chimp&See Blog*. Dostupné z: <http://chimpandsee.blogspot.cz>

Lévi-Strauss, C. (2012). *Antropologie a problémy moderního světa*. Praha, Česká republika: Karolinum. Limes

Libera, Z. (2011). History and Culture: Problems of Cultural Anthropology and Historical Anthropology. In *Anthropos*, 106(2), 597-602

Lunz, L. V., & Mundry, R., & Boesch, Ch. (2012) Evidence for Cultural Differences between Neighboring Chimpanzee Communities. *Current Biology*, 22(10), 922-926. doi: 10.1016/j.cub.2012.03.031.

Malina, J. (2009). *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno, Česká republika: Akademické nakladatelství CERM.

Marks, J. (2006). *Jsmo téměř 100% šimpanzi?: lidoopi, lidé a geny*. Praha, Česká republika: Academia, Galileo.

McGrew, W. C., (1998). Culture in Nonhuman Primates? *Annual Review of Anthropology*, 27(1), 301-328. doi: 10.1146/annurev.anthro.27.1.301.

McGrew, W. C. (2004). *The cultured chimpanzee: reflections on cultural primatology*. New York, NY, USA: Cambridge University Press.

McGrew, W. C., & Tutin, C. E. G. (1978). Evidence for a Social Custom in Wild Chimpanzees? *Man*, 13(2), 234-251. doi: 10.2307/2800247.

Mercader, J., & Barton, H., & Gillespie, & J., Harris, J., & Kuhn, S., & Tyler, R., & Boesch Ch. (2006). 4,300-Year-old chimpanzee sites and the origins of

percussive stone technology. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(9), 3043-3048. doi: 10.1073/pnas.0607909104.

Mercader, J., & Panger, M., & Boesch, Ch. (2002). Excavation of a Chimpanzee Stone Tool Site in the African Rainforest. *Science*, 296(5572), 1452-1455. doi: 10.1126/science.1070268.

Morell, V. (1993). Called 'Trimates,' Three Bold Women Shaped Their Field. *Science*, 260(5106), 420-425. doi: 10.1126/science.260.5106.420.

Ovčáčková, L. (ed) et al. (2017). *O původu kultury: biologické, antropologické a historické koncepty kulturní evoluce*. Praha, Česká republika: Academia, Galileo.

Pels, P. (1997). The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality. *Annual Review of Anthropology*, 26(1), 163-183. doi: 10.1146/annurev.anthro.26.1.163.

Price, D. H. (1989). *Atlas of World Cultures: A Geographical Guide to Ethnographic Literature*. Newbury Park, California: Sage Publications.

Ramsey, G. (2013). Culture in humans and other animals. *Biology & Philosophy*, 28(3), 457-479. doi: 10.1007/s10539-012-9347-x.

Richerson, P. J., Boyd, R. (2012). *V genech není všechno, aneb, Jak kultura změnila evoluci člověka*. Praha, Česká republika: Academia, Galileo.

Shipman, P. L. (2012). Do the Eyes Have It?. *American Scientist* [online].

Citováno 18. března 2018. Dostupné z:

<https://www.americanscientist.org/article/do-the-eyes-have-it>

Soukup, M. (2011). *Kultura: biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec, Česká republika: Pavel Mervart.

Soukup, M. (2015). Margaret Mead, Derek Freeman a Samoa. *Anthropologia Integra*, 6(2), 33-43. doi: 10.5817/AI2015-2-33.

Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha, Česká republika: Karolinum.

Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie: (encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha, Česká republika: Karolinum.

Stark, S. (2008). *Filozofie člověka v historickém kontextu*. Plzeň, Česká republika: Katedra filozofie Filozofické fakulty Západočeské univerzity.

Suzuki, A., (1965). An Ecological Study of Wild Japanese Monkeys in Snowy Areas - Focused on Their Food Habits. *Primates*, 6(1), 31-72. doi: 10.1007/BF01794458.

The Big Bang Theory - Opening. (2016, 22. května). [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=EhoYKLLicTLM) [video].

Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=EhoYKLLicTLM>

The Jane Goodall Institute. (2018). *Timeline The Jane Goodall Institute*. Citováno 3. března 2018. Dostupné z <http://www.janegoodall.org/our-story/timeline/>

Tyler, T. (2011). *Memetics: Memes and the Science of Cultural Evolution*. CreateSpace Independent Publishing.

Tishkoff, S. A., & Reed, F. A., & Ranciaro, A., et al. (2007). Convergent adaptation of human lactase persistence in Africa and Europe. *Nature Genetics*, 39(1), 31-40. doi: 10.1038/ng1946.

Todorov, Tzvetan (1996). *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Praha, Česká republika: Mladá fronta.

Tomasello, M. (2003). *The cultural origins of human cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.

Valsiner, J. (2012). *The Oxford handbook of culture and psychology*. New York, USA: Oxford University Press.

Wax, R. (1971). *Doing Fieldwork: Warnings and Advice*. Chicago, USA: University of Chicago Press.

Whiten, A. (2000). Primate culture and social learning. *Cognitive Science*, 24(3), 477-508. doi: 10.1016/S0364-0213(00)00027-6.

Whiten, A., & Goodall, J., & McGrew, W. C., & Nishida, A., & Reynolds, V., & Sugiyama, Y., ... & Boesch, C. (1999). Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399(6737), 682-685. doi: 10.1038/21415.

World Health Organization. (2018, 14. únor). *International focus on snakebite envenoming grows*. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: http://www.who.int/snakebites/news/International_focus_on_snakebite_envenoming_grows/en/

World Health Organization. (n.d.). The top 10 causes of death. Citováno 13. března 2018. Dostupné z: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs310/en/>

Yirka, B. (2015, 15. duben). Chimps in Senegal found to fashion spears for hunting. *Phys. org* [online]. Citováno 15. března 2018. Dostupné z: <https://phys.org/news/2015-04-chimps-senegal-fashion-spears.html>

Zrzavý, J. (2000). Šimpanzí etnografie: Etnická diferenciacce není lidskou vymožeností. *Vesmír*, 79(77).

2001: A Space Odyssey - From Bone to Satellite (1968). (2011, 31. května) [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=qtbOmpTnyOc) [video]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=qtbOmpTnyOc>

